

يَتَأْتِيهَا النَّاسُ أَتَقْوُوا رَبَّكُمْ
الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ
وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا

KUR'AN I ŽENA

PONOVLJENO ČITANJE SVETOG
TEKSTA IZ ŽENSKE PERSPEKTIVE

Amina Wadud

Amina Wadud

KUR'AN I ŽENA

Ponovljeno čitanje svetog teksta iz ženske perspektive

Naslov originala:

Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text
from a Woman's Perspective

Izdavač:

TPO FONDACIJA - Sarajevo

Prevoditeljice:

Zilka Špahić Šiljak i Đermana Šeta

Recenzenti/ce

Enes Karić i Nermina Baljević

Lektorica:

Sandra Zlotrg

DTP i dizajn:

Emir Šiljak

Štamparske usluge:

Dobra knjiga Sarajevo

Sarajevo, 2014.

Tiraž: 500

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

28-23-055.2

WADUD, Amina

Kur'an i žena : ponovljeno čitanje svetog teksta iz ženske perspektive /
Amina Wadud; [prevoditeljice Zilka Špahić-Šiljak, Đermana Šeta]. -
Sarajevo : TPO Fondacija, 2014. - 136str. ; 25 cm; Prijevod djela: Qur'an
and woman. - Bibliografija: str. 125-131. - Registar.

ISBN 978-9958-9990-6-2

COBISS.BH-ID 21335046

*Knjigu posvećujem svima koji nastoje da čuju zov vjere iskazan u
kur'anskom tekstu – posebno mojim sestrama u islamu.*

Knjigu *KUR'ANI ŽENA* prvi put objavila 1992. godine izdavačka kuća
Penerbit Fajar Bakati Sdn. Bhd., Kuala Lumpur, Malaysia

Autorska prava © 1999 Oxford University Press
198 Madison Avenue, New York, New York 10016

Ovaj projekat je omogućila velikodušna podrška američkog naroda putem Američke ambasade u Sarajevu i svi stavovi, mišljenja i zaključci izneseni u projektu ne odražavaju nužno stav Američke ambasade ili Vlade SAD, već isključivo autora.

Svi stavovi i zaključci izneseni u ovoj knjizi ne predstavljaju nužno i stavove TPO FONDACIJE - Sarajevo.

SADRŽAJ

PREDGOVOR AMERIČKOM IZDANJU	I
PREDGOVOR PRVOM IZDANJU	XIII
ZAHVALE	XVII
GLOSAR ODABRANIH ARAPSKIH POJMOVA	XIX
Uvod	1
KAKO PERCEPCIJA ŽENE UTJEČE NA TUMAČENJE KUR'ANA.....	1
Okvir.....	3
Podtekst rodno specifičnih jezika	6
Razlike između muškaraca i žena	8
Kratki pregled poglavlja.....	13
Poglavlje 1	15
U POČETKU, MUŠKARAC I ŽENA BILI SU JEDNAKI: STVARANJE LJUDI U KUR'ANU	15
Stvaranje i jezik nevidljivog	15
Događaji u džennetu	24
Zaključak	27
Poglavlje 2	29
KUR'ANSKI POGLED NA ŽENU U SVIJETU	29
Kako Kur'an podučava čitatelje/čitateljke preko događaja u životima osoba koje spominje	29
Značaj žena spomenutih u Kur'anu	32
Žena kao osoba	34
Razlikovanje među pojedinačnim ljudima: Takva	37
Izdvojeni ženski likovi u Kur'anu	39
Poglavlje 3	45
PRAVIČNOST U NAGRAĐIVANJU I KAŽNJAVANJU: ONAJ SVIJET U KUR'ANU	45
Onaj svijet i stvaranje	45
Vrijednosti i onaj svijet	46

Razine onog svijeta	46
Pravičnost u nagrađivanju i kažnjavanju	50
Individualne nagrade i kažnjavanje	52
Konačno počivalište	54
Hur-el-'ajn u kur'anskim raspravama o džennetu	58
Zevdž (par, partner/ica) na onom svijetu	59
Onaj svijet iz Božije perspektive ('inde Allah)	61
Sažetak	62
Poglavlje 4	65
PRAVA I ULOGE ŽENE: NEKE KONTROVERZE	65
Razlike u funkcijama na zemlji	66
Važnost konteksta i hronologije u kur'anskim društvenim reformama za žene	82
ZAKLJUČAK	95
Pogovor: prof. dr. Enes Karić.....	105
AMINA WADUD I PONOVDNA RASKRIVANJA KUR'ANSKOG TEKSTA	105
Recenzija: mr. sci. Nermina Baljević.....	113
ČITANJE SVETOG TEKSTA IZ ŽENSKE PERSPEKTIVE	113
Dodatak	121
LISTA ŽENSKIH LIKOVA SPOMENUTIH U KUR'ANU	121
BIBLIOGRAFIJA	125
INDEX	133

PREGOVOR AMERIČKOM IZDANJU

Istraživanje za knjigu "Kur'an i žena" započela sam sada davne 1986. godine. U to vrijeme nisam dovoljno razumjela koliko je značajno baviti se rodno inkluzivnim čitanjem Kur'ana. Također nisam najbolje znala ni kako pristupiti takvom čitanju. Iako interes za bavljenje temom žene u islamu nije nepoznat, pokušaj da dobijem odgovore isključivo analiziranjem poimanja žene u Kur'anu pokazao se prilično nepoznatim u tradiciji islamske misli dugoj četrnaest stoljeća. Ipak, u to vrijeme postmodernističke kritike, kada se sami temelji ljudskog znanja stavljaju pred izazov odbacivanja određenih vrijednosno označenih tendencija, takva metoda mogla bi se posmatrati u okviru šireg feminističkog diskursa koji konstruira vrlo vrijednu kritiku ovakvih tendencija u mnogim disciplinama koje izgrađuju poimanje normativnog ljudskog bića na osnovu iskustava i perspektiva muškarca.

Jedan od ciljeva mog istraživanja bio je i uspostaviti kriterij kojim će se odrediti i ocijeniti omjer u kojem pozicija koju žene imaju u muslimanskim kulturama zaista odražava namjeru koju je islam zacrtao za ženu i društvo. U tom procesu jednostavno je bilo odrediti da Kur'an bude taj konačni kriterij koji je dostupan u islamskom intelektualnom naslijeđu, a istovremeno i najautoritativnija referentna tačka s obzirom da uživa potpuni konsenzus među muslimanima da je – uz različite načine razumijevanja – riječ Božija, objavljena poslaniku Muhammedu a.s., kao putokaz čovječanstvu. Stoga je Kur'an kriterij kojim mjerimo da li se status žena u muslimanskim društvima može nazvati islamskim.

Kako se žene ne smatraju jednako bitnima kao muškarci u većini muslimanskih zajednica, bile one većinske ili manjinske, muslimanke ne uživaju status koji uživaju muškarci. Ako je krajnja osnova za određivanje značenja islama ono što muslimani rade, onda u islamu žene i muškarci nisu jednakopravni. Ipak, smatrala sam da samo izričiti kur'anski navod o tome da žene i muškarci nisu jednakopravni može opravdati ovakvu nejednakost podvodeći je pod odanost islamskim principima. Bogu hvala, što sam više istraživala Kur'an, oslobođen višestoljetnih historijskih androcentričnih čitanja i arapsko-islamskih kulturalnih naslaga, sve sam više uviđala da je u islamu ženska osoba – primordijalno, kozmološki, eshatološki, duhovno i moralno –

cjelovito ljudsko biće, jednako sa svima drugima koji prihvataju Allaha dž.š. za boga, Muhammeda a.s. za poslanika i islam za svoju vjeru. Preostalo je bilo samo još da rezultate ovog istraživanja predstavimo kao legitimne argumente za osporavanje nejednakog tretmana koji su žene historijski trpjele i dalje zakonski trpe u kontekstu muslimanskih zajednica.

Moje izučavanje Kur'ana rezultiralo je kolosalnom potvrdom jednakopravnosti muškaraca i žena te je stoga moje istraživanje obuhvaćeno u knjigu "Kur'an i žena". U vrijeme kad je objavljena 1992. godine, napredovala sam i u akademskom smislu kao neko ko se bavi islamskim studijama, ali sam i kao muslimanka započinjala i aktivističku fazu svog života posvećenu *džender džihadu* (*gender jihad*). I zaista, ovo djelo "Kur'an i žena" pokazalo se značajnim doprinosom i otvorilo mi je vrata za dalji razgovor o pravima, kako u muslimanskom tako i u globalnom kontekstu.

Stvari se čine prilično jednostavnim: muslimanske kulture vole da posmatraju muškarce i žene kao različite članove ljudske zajednice: bez obzira da li je riječ o jednakosti, podređenosti ili komplementarnosti. Kako se onda islamski intelektualni etos mogao razviti bez poklanjanja jasne i nedvosmislene pažnje ženskim glasovima, bilo unutar samog teksta ali i u reakcijama na njega? Možda je historijsko nepostojanje ove nedvosmislene pažnje rezultiralo ne samo negiranjem značaja takvog glasa, već kvalifikacijama koje su i sam taj glas proglasile avretom ili tabuom. Smatram ovakvo negiranje nasrtajem na dignitet žena kao ljudskih bića i kao namjesnica Božijih. Skoro je nebitno da li je takva marginalizacija bila namjerna ili ne, jer to ne umanjuje činjenicu da se i dalje radi o prijestupu.

Od objave prvog izdanja ove knjige, moje se razumijevanje politike rodnog diskursa unutar islama, ali i šireg globalnog konteksta, proširilo. U predgovoru za ovo američko izdanje ukazat ću na recipročni odnos između mog proširenog razumijevanja dinamike rodnih odnosa i utjecaja odnosno značaja koje je imalo prvo izdanje ove knjige. Uzela sam sebi u zadatak također da ukažem na to kako kur'anska hermeneutika koja uključuje ženska iskustva ali i ona koju proizvodi ženski glas može doprinijeti većoj rodnoj pravdi unutar islamske misli i doprinijeti njenom većem prisustvu u islamskoj praksi. Konačno, dotaknut ću se i nekih komentara koje sam dobila nakon prvog izdanja.

Diskurs o rodu i islamu

Proces formiranja identiteta od ključnog je značaja unutar trenutnog pokreta povratka islamu. Što više žena učestvuje u ovom povratku, sve više se pažnje posvećuje rodu u odnosu na formiranje identiteta. Pitanja žena u društvu, ekonomiji, politici ili duhovnosti igraju značajnu ulogu na muslimanskom putu ka modernosti na kome se želi zadržati prošlost, ali i ispravno se okoristiti novitetima u sadašnjosti. Prije nego što se nove ideje mogu prihvatiti, neophodno je jasno ustanoviti njihov legitimitet u islamu. Uspostavljanje legitimiteta često se postiže povlačenjem analogije između novih ideja i očuvanih tradicija koje se utjelovljuju u kulturalnim praksama, šerijatskom pravu ili tekstu. Tekstualna metoda je indirektna i nasumična jer slični pasusi mogu polučiti divergentne zaključke – koji zavise od perspektive onoga ko čita.

Svi predmoderni i moderni diskursi¹ imaju podrazumijevajuću pretpostavku da je muška osoba i normativno ljudsko biće, čime se ženama onemogućuje da budu uvažene pri konstruiranju etičko-duhovnih i društveno-političkih postulata u islamskoj misli. S obzirom da su žene skoro u potpunosti isključene² iz utemeljujućeg diskursa kojim se uspostavlja paradigmatička osnova za ono što ustvari musliman jeste, one se često svode na ulogu objekta bez unutarnjeg poriva na djelovanje (*agency*). Da li su žene iste kao muškarci; različite ili drugačije; slične i nejednake; ili drugačije, ali jednake? Sva ova pitanja imaju jednu retoričku manu – a to je da se žene moraju mjeriti u odnosu na muškarce – što nehotično pojačava iskrivljeni stav da su muškarci ti u skladu s kojima se ima postavljati standard, što nadalje znači da su samo muškarci potpuna ljudska bića.

1 "Uprkos napretku ženske pozicije na mnogim poljima, u posljednjih dvadeset godina, temeljno uvjerenje u normalnost muškaraca i korespondirajuću abnormalnost žena, još nije promijenjeno. To je percepcija drugosti žena u svim poljima." Carol Tarvis, *The Mismeasure of Woman* (New York: Simon and Schuster, 1992), str. 17.

2 Denise Spellberg u svojoj knjizi *Politics, Gender, and the Female Past* (New York: Columbia University Press, 1994) ukazuje na uključenost žena u očuvanje hadisa bez obzira na to što je "prenošenje hadisa za muslimanke koje dolaze nakon Aiše r.a. postajalo sve više poput začaranog kruga. Dok su muškarci koji su povezivani s prikupljanjem i kritikom hadisa postajali poznati po svojim komentarima Kur'ana, historijama i kolekcijama... žene nisu imale priliku da učestvuju u ovom najizazovnijem intelektualnom naporu. Žene, čak ni one koje su bile pismene, nisu bile autorice bilo kakvih poznatih djela iz srednjovjekovnog islamskog svijeta. Prenošenje hadisa bila je jedina otvorena opcija za žene" (str. 57).

U modernim i postmodernim diskursima o islamu, velika pažnja posvećuje se pitanju kako je došlo do toga da su žene s pozicije punopravne ljudskosti i moralnog djelovanja ili namjesništva, spale na poziciju objekta. Ipak, vrlo je malo radova koji propituju odsutnost roda u toj podrazumijevajućoj paradigmatškoj osnovi za islamsku misao, bilo kao principijelne kategorije mišljenja ali i kao analitičkog aspekta u artikuliranju islamskih ideala. Većina knjiga i članaka koji se bave islamom i rodom posvećeni su ženama u društvu, kulturi ili historiji. Iako djelo "Kur'an i žena" pretpostavlja da je osnova znanja uspostavljena u Kur'anu, ono daje doprinos postkolonijalnom, postmodernom području izučavanja islamskih studija svojim fokusiranjem na rod kao kategoriju mišljenja – ne samo kao predmet diskursa.

Hermeneutika i metodologija

Od prvog izdanja ove knjige, moj interes za interpretativne metodologije je porastao. Nadam se da ću ovdje uspjeti objasniti stanovite prožimajuće hermeneutičke pretpostavke o značaju rodno inkluzivne egzegeze koja bi u konačnici trebala biti inkorporirana u glavni korpus kur'anske egzegeze. Na koji način ovo čitanje koje uvažava i žene proširuje egzegetski proces u odnosu na to kako se do sada razumijevao? Iako sam sebi uspjela odgovoriti na neka od pitanja tokom istraživanja, neka druga pitanja još uvijek nemaju odgovora. Duž ove linije propitivanja vidim značaj rodne osjetljivosti u interpretativnoj metodologiji.

I dalje vrijedi moja kritika ograničenja prisutnih u atomiziranom pristupu skoro svih tradicionalnih tumačenja. Kako bi se prevazišla takva ograničenja, predlažem hermeneutiku *tevhida* kako bi se naglasilo da jedinstvenost Kur'ana prožima svaki njegov dio. Umjesto da se značenje pronalazi za svaki ajet pojedinačno i samostalno uz povremeno upućivanje na neke druge ajete, moguće je radije razviti okvir koji će uključivati sistematsko objašnjenje za uspostavljanje korelacija i koji će dovoljno ilustrirati puni utjecaj kur'anske koherentnosti.

Jedan od ciljeva hermeneutike *tevhida* bio bi analiziranje dinamike koja postoji između univerzalnih i partikularnih dijelova u Kur'anu. Nadasve, Kur'an nastoji da uspostavi univerzalnu osnovu za moralni put.

Zasigurno, okolnosti u Arabiji u 7. stoljeću predstavljaju kontekst za Kur'an i njegovu univerzalnu pouku. Kasnije generacije muslimana i

muslimanki moraju razmatrati način na koji je takav tekst ograničen okolnostima tog vremena. Naprimjer, koristi se jezik tog konteksta, ne zbog toga da bi se arapski jezik učinio svetim, nego da objava bude razumljiva. Nezamislivo je i pomisliti da Gospodar svih svjetova ne poznaje sve jezike. Uz to, kako se svaki pojam na arapskom jeziku – bilo da se odnosi na nežive ili žive stvari, fizičke ili metafizičke pojave ili dimenzije – izražava u određenom rodu, neke ideje i dalje uključuju rodne markere dok ih druge ignoriraju. Kako se mogu ideje koje nadilaze rod izražavati orođenim jezikom? I upravo je zbog ograničenja u jeziku teško povesti čitatelja i čitateljku do sfera realnosti koje nadilaze rod, jer jezik takvo što ne omogućava.

Osim u slučaju formalnih obreda – koji su neophodno nepromjenljivi – da bi se univerzalnim smatrao svaki drugi dio teksta, samo imitiranje nije dovoljno. Karakteristične okolnosti Arabije u 7. stoljeću koje se nalaze u Kur'anu trebale bi se zadržati u tom kontekstu osim ako se šira osnova razumijevanja i primjene ne može iz njih razviti. U društvenoj, političkoj i moralnoj sferi neophodna je uspostava recipročnog odnosa između partikularnih historijskih ili kulturalnih praksi prisutnih tokom vremena u kome je Kur'an objavljen kao odraz ukorijenjenih principa i različitih formi tih principa u nekim drugim historijskim i kulturalnim kontekstima. Smatram ovo razumnim prijedlogom za kontinuiranu primjenu kur'anskih uputa.

Sistemska usmjerenost na odnos između univerzalnog i partikularnog također bi utjecala na naše razumijevanje konkretnih izraza koji se koriste u kur'anskom tekstu s obzirom da se na ovaj način uspostavlja i paradigmatško područje značenja ključnih izraza. I cjelokupna objava i konkretni kontekst u kome se svaki izraz koristi imaju svoje značenje. Svaki izraz bi se stoga trebao posmatrati u odnosu na jezička pravila, strukturu sintakse i tekstualni kontekst kako bi se detaljnije odredili značenjski parametri. To bi zahtijevalo dvostruki proces: zadržavanje riječi u njihovom kontekstu i upućivanje na širi smisao koji taj izraz ima unutar cijelog teksta.

Između ostalog, ovakvo jezikovanje, tj. fokusiranje na jezik (*linguaging*)³ relevantno je kod analize pozicije žena zbog toga što tekst uspostavlja putanju društvenih, političkih i moralnih mogućnosti, ali ih u potpunosti ne

³ Jezikovanje, jeziciranje (*linguaging*) je termin preuzet iz djela Altona Beckera *Beyond Translation* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1995), u kome autor razlikuje "jezik za kodnu sliku" od "jezikovanja ili jeziciranja (...)" koje definira kao pogled koji kombinira

definira. Tekstualni presedan – koji ukazuje na ovakav osjećaj za okolnosti – eksplicitno je vidljiv u odnosu na pijenje vina. Za kompleksne društvene, kulturalne i historijske fenomene poput npr. ropstva, slijeđenje samo izričitih uputa iz Kur'ana nikada ne bi dovelo do ukidanja ove pojave. Kur'anski etos jednakosti, pravde i ljudskog dostojanstva bi, s druge strane, mogao doprinijeti takvoj reformi.

U području roda, konzervativni mislioci čitaju eksplicitne kur'anske reforme postojećih historijskih i kulturalnih praksi kao doslovne i konačne stavove o tim praksama za sva vremena i sve lokalitete. Ono za šta se ja zalažem jeste čitanje koje će gledati na te reforme kao na reforme kojima se uspostavljaju presedani na osnovu kojih će se dalje permanentno raditi i djelovati prema uspostavljanju pravednog društvenog poretka. Sveobuhvatni pravedni društveni poredak ne samo da se fokusira na pravedni tretman koji žene trebaju imati, već uključuje žene kao aktere koji su odgovorni za davanje svog doprinosa u svim stvarima relevantnim za ljudsko društvo. Uprkos obimnim kur'anskim dokazima koji govore u prilog ženama, rodnoj reformi se muslimanska društva tvrdoglavo opiru.

Moju usmjerenost na ono *šta* Kur'an govori, *kako* to govori, šta je rečeno o Kur'anu i *ko* to govori, zamijenila je zainteresiranost za ono što ostaje *neizgovoreno*: izostavljeno i prešućeno. Radila sam na osmišljavanju određenih jezičkih mjera za uspostavljanje kategorija mišljenja koje, iako nisu izričito artikulirane u Kur'anu, mogu biti izvedene iz postojećih strukturnih formi. Bilježenjem kako i gdje Kur'an koristi stanovite gramatičke strukture moguće je osvijetliti suptilni kod usmjeren ka uspostavljanju navedenih pitanja.

Glagoli, gerundi i participi u arapskom jeziku tvore se na troslovnom korijenu po striktno uspostavljenim pravilima. U teoriji svaka arapska riječ može imati svaki od ovih mogućih oblika. Neki se nikada ne koriste u Kur'anu. Neki nisu bili uobičajeni u tadašnjem jeziku. Da li se određene konstrukcije preferiraju u različitim tekstualnim okolnostima? U Kur'anu možemo naići na upotrebu samo glagolske imenice neke riječi, a nikada i njen glagol i obratno. Da li sama pojava imeničke forme ima implikacije koje glagol možda ne bi imao? Iako se i glagol i glagolska imenica u nekim slučajevima koriste, da li su oni jednako uzajamno zamjenjivi? I koji su od njih naglašavani kod tumačenja

oblikovanje, čuvanje, povlačenje i komuniciranje znanja u jednom procesu bez kraja" ili nešto konkretnije kao "oblikovanje konteksta" (str. 9).

Kur'ana? Da li postoje ajeti sa glagolom "raditi" i ajeti sa glagolskom imenicom "biti"? Kako su povezani različiti kur'anski ajeti koji govore o sličnim temama? Da li postoje ajeti koji uspostavljaju značenjsku hijerarhiju kroz koju je moguće analizirati povećane značenjske parametre za neke specifične izraze, uprkos tome što nisu izričito spomenuti u samom tekstu? Koliko toga ostaje neizgovoreno? Koliko jezičkih formi biva u potpunosti isključeno? Da li možemo popuniti praznine tih isključenosti tako što ćemo ih upisati u shematski prikaz?

Moj stalni interes za filološke suptilnosti Kur'ana i za dubinu egzegetske analize doveo me je do toga da naglašavam čitanje u svrhe razumijevanja kur'anskih dvosmislenosti. Naprimjer, kako se jedna stvar naglašava, a druga ignorira iako obje utječu na koherentnost teksta? Šta se može naučiti kroz odnos između vanjskog i pozadinskog plana u Kur'anu? Kod prikaza ovih aspekata tekstualne analize, nadam se da ću uspjeti artikulirati načine na koje je moguće čitati rod i zagovarati takvo čitanje kao ključno za sveobuhvatnu kur'ansku analizu.

Takva analiza Kur'ana mogla bi olakšati preusmjeravanje fokusa sa prevelike brige za partikularnosti na hijerarhiju i dihotomije zasnovane na odnosima moći koje jesu karakteristika tradicionalnih i neokonzervativnih uvriježenih tumačenja. Čitanje usmjereno na ženu ili rodno inkluzivno čitanje moglo bi obuhvatiti više od pukih sintaksičkih struktura, pravnih artikulacija i historijskih prikaza i pomoći da se uspostavi simbiotski odnos između Kur'ana i čitatelja onako kako sam kur'anski tekst opisuje vjernike koji čitaju tekst a "liju im suze iz očiju" (5:83). Kur'anski tekst nije samo deskriptivan, on je preskriptivan i želi postići reakciju kod čitatelja kao sastavni dio procesa predanosti i vjerovanja. Ta efikasna reaktivnost povećava se u odnosu na kompleksnost i sveobuhvatnost ljudske motivacije koja prevazilazi puko racionalno poimanje i uključuje emotivni utjecaj.

Jedan jednostavni pokazatelj ovakve kur'anske estetike mogao bi se naći u čitanju koje bi uvažavalo ženski glas i omogućilo mu da izađe iz sjene. Ako je način na koji posmatramo tekst predominantno bio artikuliran na osnovu muških iskustava i kroz mušku psihi, onda su i vizije koje odgovaraju muškom ljudskom biću razmatrane do u najsitnije detalje, ne uzimajući u obzir razlike, inherentne ili kreirane, u ženskom iskustvu.

U mjeri u kojoj se žene percipiraju drugačijim od muškaraca potrebno je imati čitanje Kur'ana koje će biti usmjereno na ženu, jer je to jedini način na

koji će se te razlike pravedno razmatrati kroz formule zasnovane na islamskom identitetu.

Reakcije na prvo izdanje djela "Kur'an i žena"

Reakcije nakon objave prvog izdanja ove knjige bile su mnogo intenzivnije nego što sam to mogla pretpostaviti – posebno zbog moje nedovoljne upućenosti u postojeće rodne politike tokom prvog istraživanja. Pristupila sam istraživanju kao da mi je život zavisio od razumijevanja koja ću steći izučavanjem Kur'ana. Od tada sam uvidjela da su druge muslimanke, koje također nisu upućene u postojeće rodne politike u apstraktnom poimanju jedne određene intelektualne discipline, veoma blagonaklono reagirale na ovo djelo. Ja se identificiram s takvim ženama: zajednička nam je potraga za smislom unutar naše predanosti islamu i to je bitan aspekt našeg poimanja nas samih i primarni motivirajući faktor kako u našim javnim tako i privatnim životima.

Ove žene ne nude kritički komentar ili detaljnu intelektualnu analizu vrijednosti ove knjige. Neke su navodile također da im je nekada knjiga bila teško prohodna. Ali njihova ustrajnost, uprkos tim poteškoćama, ukazuje na određena bitna i neophodna pojašnjenja o samoj knjizi. Ovo nije knjiga s općom temom koja govori o "ženama i islamu". Niti je ovo knjiga o *muslimankama*. Kako je prethodno pomenuto, ovakvih knjiga imamo i previše. Takve knjige usmjeravaju se na to da pruže informacije općem čitateljstvu o konkretnim studijama slučaja na kojima se zasnivaju. Iako se navode različite studije slučaja: iz historije, kulture, države, klase, književnosti, obrazovanja, politike, itd., sve one mogle bi imati stanovite koristi od perspektive koja se nudi u ovoj knjizi. Jer djelo "Kur'an i žena" poziva na rodno inkluzivno čitanje unutar jedne od najfundamentalnijih disciplina islamske misli, tj. tefsira ili kur'anske egzeze.

Pokušat ću predstaviti njenu prilično široku međunarodnu putanju: nakon istraživanja za doktorat i odbrane teze u SAD-u (1989.), istraživanje je prvo objavljeno u Maleziji (1992.). Od tada, prevedeno je na indonežanski (1994.) i turski jezik (1997.), uz jednu nedovršenu ponudu za prijevod na arapski (1996.). Nakon moje posjete Južnoj Africi (1994.), zauzela je prvo mjesto na listi najčitanijih knjiga muslimanskog časopisa "al-Qalam". Metodologija ove knjige slična je onoj koju muslimanske aktivistkinje i istraživačice

koriste u Islamskoj republici Iran. Na zapadnim univerzitetima, aktivno se koristila za predmete koji obrađuju rod i islam te islam i savremenost. Smatram da je njen najveći doprinos, u različitim kulturalnim zonama, u razvijanju saznanja, koje postaje sve prijemčivije – čak i među najkonzervativnijim muslimanima – o tome da žene moraju biti uključene u sve stvari koje utječu na njihove živote.

Knjiga također ima svoja ograničenja kada je riječ o akademskom bavljenju islamom. Izučavanje islama je i dalje područje raznih osporavanja, čak i od onih koji tvrde da su neutralni, otvoreni i objektivni nemuslimanski istraživači koji i dalje dominiraju područjem izučavanja islamskih studija na "Zapadu".⁴ Pretpostavka da se samo neki posmatrač "izvana" može baviti kritičkim istraživanjem, analizom ili podučavanjem određene tradicije polako je preuzela prostor koji je pripadao ličnim narativima i unutarnjim perspektivama i to u značajnom segmentu akademskog bavljenja religijom, a najglasnija je u području islamskih studija.

Kako knjiga "Kur'an i žena" ne nudi izvještaj o muslimankama i muslimanskim kulturama, ne može se koristiti kao potvrda hegemonije neo-orijentalista koji i dalje pokušavaju da određuju koji su to "trendovi" prisutni u muslimanskom svijetu i koji i dalje konstruiraju kategorije analize koje bi se trebale smatrati značajnim u ovim studijama. Jer razumljivo je da jedna muslimanka bez akademskog znanja navede da joj nije bilo jednostavno razumjeti određene analize u ovoj knjizi, ali kada neko ko za sebe tvrdi da je akademski posvećen izučavanju Kur'ana ima isti stav, to vam glasno i jasno ukazuje na politiku koja se primjenjuje na islam unutar zapadnih akademskih zajednica. Ova knjiga nema namjeru dati doprinos zapadnim manipulacijama islamskim studijama. Ona pokušava unaprijediti i proširiti intelektualno naslijeđe staro četrnaest stoljeća. Uz to, kao dio nastavljanja tog naslijeđa, "Kur'an i žena" samo je još jedan glas u globalnom, pluralističkom diskursu na pragu novog milenija kršćanske ere.

Ovdje također treba napomenuti, radi ponavljanja i objašnjenja, da iako ovo djelo uzima za relevantnu osnovu znanja onu uspostavljenu Kur'anom, ja kritiziram tendencije islamskog intelektualnog naslijeđa kojima se ženske

⁴ Možda je i to jedan od razloga zbog koga veliki broj muslimanskih konvertita u zapadnim akademskim zajednicama otvoreno ne govore o svom muslimanskom identitetu: konvertiti zadržavaju svoja nemuslimanska imena unutar profesionalnih odnosa a muslimanska lična imena kada su među muslimanima.

perspektive marginaliziraju a žene smatraju objektom muške projekcije. Kao vjernica, vjerujem u cjelokupnost Svete knjige, ali njezino tumačenje smatram ljudskim – i stoga neophodno ograničenim – nastojanjem da se pojasni značenje teksta i pomogne odrediti njegova primjena. Propitivanje rodne neravnopravnosti u takvim nastojanjima iz perspektive koja je motivirana vjerom nije kritika koja je jednaka onoj koju nude klasični niti novi orijentalisti za koje ne postoji bilo kakvo ograničenje ili motivacija iz vjere. Kao vjernica, prihvatam da su stanoviti aspekti islama sveti: Ku'ran je riječ Božija i Muhammed a.s. poslanik kome je ta poruka spuštena; svojim je primjerom kroz sunnet uspostavio normativni oblik ponašanja za vjernike i vjernice. A historijski posmatrano, različiti su bili načini na koje su se ovi aspekti razumijevali među muslimanima/kama.

Jedno značajno pitanje koje su muslimani/ke postavljali/e u vezi s knjigom "Kur'an i žena" bilo je u vezi njenog isključivog fokusa na Kur'an; zašto ne i sunnet? Imam dva odgovora na ovo pitanje. Prvo, ponovno naglašavam da ovo nije knjiga o ženama u islamu. Ovo je knjiga upravo o onome što se i nalazi u naslovu – o Kur'anu i ženama, kao konceptu. Iako knjiga sadrži generalnu zabrinutost za razumijevanje islama i pozicije žena, ona ima konkretan fokus unutar ove specifične intelektualne discipline islamske misli. Svaka specijalnost mora se samostalno razviti prije nego što se može kombinirati s drugima kako bi se dobila cijela slika. Stoga je bilo uputno uspostaviti ovaj posebni fokus na Kur'an i ženska/rodna pitanja kako bi se postigla optimalna efikasnost ove analize.

Drugi odgovor u odnosu na neuključivanje sunneta, više je polemičke prirode. Iako uvažavam i prihvatam ulogu poslanika Muhammeda a.s. u odnosu na objavu onako kako se to u islamu razumijeva, kao i u odnosu na razvoj islamskog prava koje se zasniva na njegovom sunnetu ili normativnoj praksi, dajem veći značaj Kur'anu. Ovaj stav zasnivam na ortodoksnom razumijevanju po kome je očuvanje kur'anske nepogrešivosti neupitno, dok unutar hadiske literature postoje stanovite historijske kontradiktornosti. Nadalje, nije mi zamislivo da bi kur'ansku jednakost žena i muškaraca mogao dokinuti sam Poslanik. Ako bi i postojala takva kontradiktornost, trebalo bi se prikloniti kur'anskom stavu.

Ovdje bih pomenula jedan lični stav. Kao Afroamerikanka koja je prije više od 25 godina prigrllila islam, osjetila sam da je islam spas u vremenu globalne krize i haosa. I nisam bila spremna za šizme koje su se javile između

mene i nekih članova/ica muslimanske zajednice. Od objave djela "Kur'an i žena", rodnu pravdu za koju se zalažem ponekad osporavaju neki nešto konzervativniji muslimani/ke. Osjećam da, iako sam prigrllila tradiciju u kojoj je dragi Poslanik tražio i od muškaraca i žena da tragaju za znanjem do kraja života, od mene kao žene, Afroamerikanke i američke konvertitkinje nije se očekivalo da tražim više od onoga što su mi drugi ponudili. Ne mogu reći da me se optužuje za "heretička" shvatanja u mjeri u kojoj bih se trebala bojati za svoj život, ali uviđam da se neslaganje sa *statusom quo* tretira kao da se ne slažete sa islamom.

Nekada sam mislila da su "islam" i "muslimani" jedno te isto, s ciljem svih muslimana/ki da budu u (islamu:) stanju angažirane predanosti Allahu dž.š.: Jednom Jedinom, Stvoritelju svih stvari. Nakon objave prvog izdanja istraživanja "Kur'an i žena" uvidjela sam da se mogu javiti situacije u kojima možete biti natjerani da birate između ovo dvoje. Ako bih izabrala muslimane, to bi značilo i mjesto za mene i moju djecu u rastućoj svjetskoj muslimanskoj zajednici. Značilo bi miroljubive selame i tople zagrljaje. Značilo bi pristup potrebnoj podršci. Ali ne bi uvijek značilo predanost Allahu dž.š., i to je realnost koju sam morala da prihvatim sa mnogo žala.

Umjesto sadržajne, kritičke ili koherentne protuargumentacije u odnosu na ograničenja koja sadrži "Kur'an i žena", neki su pribjegli pogrđnim riječima pokušavajući da me diskreditiraju i okleveću. Dvije etikete koje su mi se stalno prebacivale bile su da sam "zapadnjakinja" i "feministica". "Zapadnjakinja" može značiti samo to da jesam ono što jesam: kćerka "Zapada", rođena i odgojena u Americi kao osoba afričkog porijekla. Ali ta kvalifikacija reducirana je tako da znači samo da sam neko ko je protiv islama. Termin "feministica" korišten je na sličan redukcionistički način. Bez bilo kakvog upućivanja na definiciju feminizma kao "radikalnog" koncepta po kome su i žene ljudska bića. To što ja sama sebe nikada tako ne nazivam – kakva god da je njegova definicija – nije spriječilo druge da me tako zovu – bilo u negativnom ili pozitivnom kontekstu, kao da se ja kao ljudsko biće nisam računala.

Tokom moje borbe za rodnu jednakopravnost, neki od vratara muslimanskog *statusa quo* nekada su žustro reagirali protiv mojih zahtjeva za pravdom. Ti rovovi su duboki a borbe često nepravedne, ali motivacija za moj ulazak u takve prijepore je neupitna. Jedna od veoma posebnih odlika islama kao vjere, ili načina života, jeste da uspostavljanje i ponovno evaluiranje ortodoksije definira i ciljeve islamske prakse. Ne možete sjediti po strani i

posmatrati nepravdu i dalje se smatrati muslimanom/kom u potpunosti, namjesnikom/com u potpunosti. Ja sam tu odgovornost prihvatila i nastavljam da se borim.

Veoma sam sretna da će ovo prošireno izdanje djela "Kur'an i žena" biti objavljeno u SAD-u gdje će moći doživjeti distribuciju kakvu su moje kolege/ice i prijatelji/ce željeli/e. Ponovno posvećujem ovu knjigu svim ženama: mladim i starim, mudrim i običnim, bogatim i manje bogatim koje su moje sestre u islamu.

Maj, 1998. godine
Richmond, Virginia

AMINA WADUD

PREGOVOR PRVOM IZDANJU

Ovo je analiza koncepta žene izvedena direktno iz Kur'ana. Kur'an je poslužio kao politički, društveni, duhovni i intelektualni katalizator za promjenu života neposredne zajednice nastanjene na Arabijskom poluotoku. Njegov utjecaj zahvatio je veliko geografsko područje u jednom neobično kratkom periodu. Tako su se širile ideje iz Kur'ana koje su i dalje na snazi u svim područjima do kojih su tada doprle, uz izuzetak Španije. Stoga, Kur'an ima snagu koja mijenja svijet i to je neophodno prepoznati i razumjeti.

U prvom stoljeću širenja islama i širokog prihvatanja Kur'ana, Kur'an je zaigrao i svoju najvažniju ulogu, a to je ona u intelektualnoj areni. Kako je rasla želja za njegovim razumijevanjem, uspostavljane su brojne interpretativne metodologije. Te metode odražavale su ciljeve brojnih disciplina, koje su zauzvrat postale specifične kategorije izučavanja islamskih nauka. Šerijat (islamsko pravo), gramatika, književnost i politika, neke su od najvažnijih disciplina čiji se razvoj zasnivao na Kur'anu.

Svaka od ovih disciplina proizvela je veoma opsežnu naučnu građu. Kako se ova građa razvijala, počela je imati toliko centralnu ulogu u islamskim naukama da je zasjenila i sam tekst na osnovu kojeg je prethodno bila kreirana. Sukladno tome, islamske nauke počele su sve više da se oslanjaju na razumijevanje takvih naučnih spisa a manje na razumijevanje samog Kur'ana. To je rezultiralo određenim prekidom veze između originalnog teksta i njegove nakane.

Ova studija eksplicitan je pokušaj da se premosti ta razdvojenost od originalnog izvora – te motivirajuće snage za razvoj velike i opsežne građe. Ali, postoji još jedan značajniji razlog iza ovog pokušaja da se premosti ta razdvojenost od originalnog teksta. Kako su se razne discipline razvijale, one su zadovoljavale konkretne potrebe ili odgovarale na konkretna pitanja koja su se javljala u tom trenu. Stoga su sile koje su motivirale svaku od disciplina također definirale i parametre po kojima se određivao i fokus pojedine discipline. Nama danas postaje jasno da određena pitanja nikada nisu ni postavljena. Shodno tome, odgovori na njih nisu ni traženi. Tako da nisu ni pronađeni.

Pitanja u vezi s konceptom žene u Kur'anu nisu postavljena – možda zbog toga što se koncept orođenog muškarca nije dovodio u pitanje. Pitanje kritičkog propitivanja funkcija i odgovornosti svakog spola počelo se postavljati tek odnedavno: i to na osnovu, uglavnom, tužnih okolnosti u kojima žive žene u islamskim društvima u vremenu nezavisnosti od kolonijalnih sila. Onda kada su se ta pitanja počela postavljati, bilo je potrebno unutar islamskih nauka razviti solidnu metodu da bi se na njih odgovorilo.

Jedan značajan aspekt te metode trebalo je biti premoštavanje nastale razdvojenosti od originalnog teksta koji treba da služi kao izvor cijelom čovječanstvu, odnosno Kur'ana. Ipak, pored svih aspekata, upravo je ovaj zanemaren. Umjesto toga, prisutna tendencija je bila da se djela islamskih učenjaka (prethodnih i savremenih) uzimaju u obzir više nego sam Kur'an – za koji se smatra da je bio inspiracija za ta djela. U posljednje vrijeme, došlo je do još jedne tendencije, a to je umetanje neislamskih izvora u originalne islamske izvore. Tako su učenjaci pokušali izvesti principe iz neislamskih izvora i primjenjivati ih na Kur'an, umjesto da izvedu kur'anske principe i primjenjuju ih na konkretne probleme.

Stoga, ovo konkretno pitanje žene u Kur'anu nosi dvije implikacije. Prvu, koju ću na konkretnom primjeru pokazati svojim prijedlogom po kome je Kur'an potrebno stalno iznova tumačiti ako želimo zadržati njegovu permanentnu relevantnost. Drugu, a to je da se napredak cijele civilizacije mjeri spram aktivnog učešća žene u društvu i uvažavanja njenih potencijala i resursa.⁵ U kontekstu islama i muslimana, razumijevanje kur'anskog koncepta žene uspostavljeno prije 1400 godina odražava napredni nivo civilizacije. Da je taj koncept u svojoj punini proveden u praktičnom smislu, islam bi postao motivirajuća snaga za osnaživanje žena na globalnom planu.

To što sam odabrala da razmatram značaj hiljadu i četiristo godina starog teksta u vezi s ovom temom jedinstveno je za neke feminističke perspektive koje zahtijevaju potpuno distanciranje od prošlosti. Za takve žene, veličina napretka direktno je povezana s oslobađanjem od ograničavajućih "tradicija". Značaj kur'anskog teksta upravo je i u njegovoj vremenskoj transcendentnosti i njegovom permanentnom iskazivanju vječnih vrijednosti. Kao takav, kontekst u kome žive muslimanske zajednice još uvijek nije dosegao nivo zacrtan u

⁵ Yvonne Haddad, "Islam, Women and Revolution in Twentieth-Century Arab Thought", Yvonne Haddad i Ellison B. Findley (ur.), *Women, Religion and Social Change* (New York: State University of New York Press, 1985), str. 275.

tekstu. Nije tekst taj koji je ograničio žene, već tumačenja tog teksta kojima se dalo više značaja i važnosti nego samom tekstu. U drugim religijama, feministice su morale umetati narative o ženama u sam diskurs da bi dobile na legitimnosti. Muslimanke su samo trebale pročitati svoj već postojeći tekst – neukroćen isključivim i ograničavajućim tumačenjima – kako bi stekle neosporivu slobodu.

Stoga se značaj ove analize kur'anskog koncepta žene mjeri u okviru perspektive samoga teksta, i kao historijske, političke, jezičke, kulturalne, intelektualne i duhovne snage i kao božanskog teksta koji za sebe tvrdi da predstavlja uputu cijelome čovječanstvu. Kroz iščitavanje samog Kur'ana – njegovih principa društvene pravde i ljudske jednakosti te njegovog cilja da bude uputa cijelome čovječanstvu – nadam se da ću makar malo uspjeti rasvijetliti ulogu žene. To što se o ovoj temi diskutiralo iz drugih perspektiva samo nas dodatno podsjeća na to koliki je njen značaj u savremenom kontekstu.

Januar, 1992. godine
Kuala Lumpur

AMINA WADUD

ZAHVALE

Ovaj rad sastoji se iz dvije razvojne faze. Prvi dio istraživanja uradila sam tokom doktorskih studija na Univerzitetu u Michiganu od 1986. do 1989. godine. Iako taj moj projekt nije naišao na osporavanje, ne mogu reći ni da je bio posebno ohrabrivan. Ipak, značajnu iznimku u tom smislu predstavlja moj najdraži profesor dr. Alton Becker (Pete) kome ovim putem želim da se zahvalim.

Jednom drugom prilikom navela sam da mi je korištenje Peteovog ureda na univerzitetskom kampusu omogućilo miran prostor u kome sam mogla raditi svoje istraživanje. Uz to, zadužio me je sa svoja dva opća uvida koja mi je iznio nekada tokom studija (1982.–1989.).

Prvo, spomenuo mi je da neki "profesori" nisu u stanju da studente i bivše studente posmatraju kao kolege (što je jedan stariji profesor tokom mog prvog zaposlenja na univerzitetu nazivao "horizontalnom komunikacijom"), što je onemogućavalo produktivni dijalog. Tako su i započela moja stremljenja na prevazilaženju hijerarhije. Ta ideja ostala mi je u glavi kako bih iz nje mogla učiti a možda i podučavati druge ljude iz raznih životnih sfera.

Njegov drugi komentar bio je ustvari opis jednog profesora za koga je rekao da je čovjek koji se bavi "mrtvim tekstovima". Time je inicirana i centralna ideja ovog rada: da uprkos njegovom postojanju od četrnaest stoljeća, Kur'an moramo održati živim. U protivnom će doživjeti sudbinu drugih "mrtvih tekstova" i neće ispuniti svoju samouzrečenu svrhu: da bude uputa čovječanstvu – bez obzira na vrijeme i mjesto.

Kada sam došla u Maleziju, 1989. godine, jedna od prvih značajnijih veza koje sam imala zadovoljstvo uspostaviti bila je s dr. Chandrom Muzaffarom. Mnogo me je zadužio svojim sugestijama u vezi s ovim djelom. Iako je bio zauzet svojim poslom, istraživanjem i služenjem zajednici, značajan dio svog vremena odvojio je i posvetio mom prvom nacrtu kao i kasnijim verzijama. Uz to što sam se okoristila njegovim uredničkim sugestijama, zahvalna sam mu i na ličnom ohrabivanju pri pisanju ovog rada. Nadam se da će taj značaj koji je on vidio u ovom radu biti od pomoći muslimanima/kama pri rješavanju njihovih novonastajućih problema.

Uz to, u kontekstu globalnog diskursa, nadam se da ću jednog dana dosegnuti njegovo znanje i iskrenu posvećenost konstruktivnoj samokritici.

Konačno, želim da iskažem duboku zahvalnost svojoj djeci, za njihovo žrtvovanje tokom svih šest godina mog rada na ovom projektu. Njima ostavljam u nasljedstvo ovu planetu koju će i nakon što je ja napustim oni zvati domom. Pored moje dvojice sinova, Muhammada i Khalil-Allaha, posebno želim spomenuti moje kćeri Hasnau, Sahar i Alaau, moje sestre u islamu.

GLOSAR ODABRANIH ARAPSKIH POJMOVA

- ajet (mn. ajat). Znak, ono što označava nešto osim samog sebe. U Kur'anu se koristi za prirodne pojave i za stavak ili dio teksta.
- alem el-gajb. Transcedentno područje, skriveno čovječanstvu koje poznaje samo Allah dž.š.
- alem el-šehada. Materijalni ili fenomenološki svijet koji upoznajemo preko čula i empirijskih dokaza, područje neposrednog.
- avret. Tabu, zabranjeno od javnosti.
- dareba. Udariti, rastaviti.
- deredža (mn. deredžat). Stepen, stepenik ili razina.
- din. Ponekad se prevodi kao vjera; najbolje razumijevati kao potpuni način života, životni put.
- džihad. Asertivno usmjereno nastojanje ka ostvarenju neke svrhe, zalaganja, borbe, koristi se i za moralno-duhovnu borbu ali i za oružanu borbu.
- ebka. Vječno, stalno.
- esbab el-nuzul. Prilike u kojima je objavljen određeni ajet.
- feddala. Preferirati, od fadl: milost Božija.
- fitret. Primordijalna priroda, prirodna predispozicija.
- hadis (mn. ahadis). Citati ili izreke Poslanika a.s.
- hajr. Dobro, bolje ili najbolje.
- haleka. Kreirati, stvarati, učiniti nešto postojećim nakon što nije postojalo.
- halifa (mn. hulefa). Povjerenik/ca, namjesnik/ca, moralni/a predstavnik/ca, osoba kojoj je povjerena moralna odgovornost.
- hidžra. Prvo preseljenje muslimana i muslimanki iz Meke u Medinu gdje je organizirano prvo muslimansko društvo pod moralnim, duhovnim i političkim vođstvom Poslanika a.s. Označava početak islamskog kalendara.
- hilafet. Povjerenje, moralno djelovanje, odgovornost.
- hurije, hur el-'ajn. Predislamski izraz za žene bijele kože, svijetle puti i velikih, tamnih očiju, koji se koristi u mekanskom periodu objave Kur'ana za družbenice u džennetu.

- idafet. Prisvojni oblik u arapskom jeziku, poput 'abd-Allah: rob Božiji.
- imre'et (ne koristi se množina; vidi nisa'). Žena, odrasla ženska osoba, supruga.
- islam. Angažirana predanost: svjesno podređivanje svoje volje (u djelu i mislima) Božijoj volji.
- kajd. Osmišljavanje strategije protiv nekoga drugog.
- kanit (m. r. mn.) kanitun, kanitin (ž. r. mn.) kanitat. Posvećen, revnostan, onaj koji ima *kunut*.
- kerim. Plemenit, darežljiv.
- kivama. Poseban oblik odgovornosti muškaraca prema ženama. Kur'an definira da su muškarci kavvamune 'ala: odgovorni za žene.
- kunut. Odlika posvećenosti Bogu.
- lafz. Pojam, oblik izraza ili pojma.
- mea'ruf. Dobro poznato, očito, konvencionalno prihvatljivo.
- medinski. Objave dijelova Kur'ana nakon hidžre u grad Jesrib koji je postao poznat kao "Grad" – el-Medina; posljednjih deset godina iskustva objave.
- mekanski. Objave dijelova Kur'ana tokom prvih 13 godina dok je Poslanik a.s. živio u Meki.
- men. Neko, bilo ko.
- min. Od, iz, izvučeno ili izvedeno iz; od ili iste prirode.
- mu'min, (ž.r.) mu'mina (mn. mu'minun, mu'minat). Vjernik odnosno vjernica.
- nefs (mn. enfus ili nufus). Biće, duša, osoba, ćelija.
- nisa' (jednina se ne koristi, vidi imre'et). Žene, odrasle ženske osobe, supruge.
- nušuz. Neposlušnost, buntovnost, remećenje bračne harmonije.
- risala. Poslaništvo: primanje vahj (objave) i primanje odgovornosti za dalje prenošenje te objave te življenje u skladu sa njom kao primjer drugima.
- ruh (mn. ervah). Duh, bit.
- savvere. Oblikovati, formirati, osmisлити ili dati detaljne upute.
- sunnet. Normativna praksa poslanika Muhammeda a.s., drugi po redu božanski izvor šerijata.
- sura. Poglavlje u Kur'anu.
- šerijat. Islamsko pravo koje se historijski razvilo tokom prvih 200 godina nakon Poslanikove a.s. smrti.
- šura. Uzajamno savjetovanje i rješavanje sporova.

- takva. Bogobožan i posvećen način ponašanja koji primjenjuje granice koje odgovaraju socio-moralnom sistemu zasnovanom na ljudskoj savjesti ili svjesnosti i sjećanju na Allaha dž.š.
- tebrudž. Nečasno iskazivanje, raskalašno pokazivanje.
- tefsir (mn. tefasir). Od glagola pojasniti ili objasniti, u ovoj upotrebi znači tumačenje Kur'ana, pojašnjenje ili objašnjenje.
- tevhid. Jedinstvo Božije, harmonija i jedinstvo sveg stvorenog od jednog jedinstvenog Stvoritelja.
- vahj. Objava, nadahnuće, božansko obraćanje od Allaha dž.š. ili poslanstvo.
- zevdž (mn. ezvadž). Drugi dio para, supružnik. Glagol: zevvedže, združiti zajedno.
- zevdžen. Dvojina od zevdž. Oblik za množinu se često koristi u značenju "supruga" uprkos obliku u jednini koji je u muškom rodu.
- zihar. Predislamska praksa po kojoj bi se izjavom muža svojoj supruzi, da mu je ona "kao leđa njegove majke", onemogućavali/obustavljali njihovi bračni odnosi ali žena ne bi i dalje bila slobodna da se ponovo uda.

*Uvod***KAKO PERCEPCIJA ŽENE UTJEČE
NA TUMAČENJE KUR'ANA**

Moj cilj kad sam započinjala ovo istraživanje bio je da ponudim "čitanje" Kur'ana koje bi imalo smisla za žene koje žive u savremenom dobu. Pod "čitanjem" podrazumijevam proces analize riječi i njihovog konteksta kako bi iz njih izvela značenje samog teksta. Svako "čitanje" odražava, dijelom, nakane teksta ali i prethodna čitanja odnosno podtekst⁶ koji podrazumijeva osoba koja čita. Iako je takvo "čitanje" jedinstveno, razumijevanje istog teksta kod različitih čitatelja može da se razlikuje na mnogim mjestima.

U ovom uvodu opisat ću kako je nastajalo ovo djelo. Naročito ću se fokusirati na to kako percepcija žene utječe na tumačenje kur'anskog stava o ženama. Ponudit ću i prikaz lične perspektive o ženama i metoda tumačenja koje sam koristila pri analizi Kur'ana i koje su me dovele do nekih novih zaključaka.

Nijedna metoda tumačenja Kur'ana nije u potpunosti objektivna. Svaki tumač donosi određene subjektivne odluke. Neki detalji u njihovim tumačenjima odražavaju njihove subjektivne odluke i ne moraju neophodno biti namjera samog teksta. Ipak, često se ne pravi razlika između teksta i tumačenja. Tumačenja o ženama iz Kur'ana svrstavam u tri kategorije: "tradicionalna", reaktivna i sveobuhvatna ili holistička.

Prvu kategoriju tumačenja Kur'ana nazivam "tradicionalnim". Tradicionalni tefsiri nude tumačenje cijelog Kur'ana, bilo da su iz modernog ili klasičnog perioda, sa stanovitim ciljevima na umu. Ti ciljevi mogu biti pravni, ezoterijski, gramatički, retorički ili historijski. Iako ti ciljevi mogu dovoditi do razlika u tefsirima, jedna od sličnosti svih ovih radova jeste njihova atomistička metodologija. Oni počinju od prvog ajeta prve sure i nastavljaju s drugim ajetom prve sure – ajet po ajet – do kraja Knjige. Vrlo malo ili nikako ne obraćaju pažnju na prepoznavanje tema i razlaganje tematske povezanosti određenih dijelova Kur'ana. Moguće je da kratko pomenu povezanost jednog ajeta s

⁶ Perspektive, okolnosti i pozicija te osobe. Ovaj koncept bit će kasnije detaljnije obrađen.

nekim drugim, ali to rade uglavnom nasumično bez primjene nekog jasnog hermeneutičkog principa. Metodologija kojom se povezuju slične kur'anske ideje, sintaksičke strukture, principi ili teme skoro da ne postoji.⁷

Ipak, ono što mene najviše brine kod "tradicionalnih" tefsira jeste to da su njih isključivo pisali muškarci. To znači da su muškarci i muška iskustva uvažavana, a žene i ženska iskustva ili nisu uključivana ili su tumačena kroz mušku viziju i perspektivu onoga što su ženske želje ili potrebe.⁸ U završnoj analizi, osnovne paradigme kroz koje analiziramo i raspravljamo Kur'an i kur'anska tumačenja stvarane su bez učešća i direktne uključenosti žena. Bezvučnost njihovih glasova tokom ovih ključnih perioda razvoja tefsira nije neprimijećena, ali se pogrešno izjednačava sa bezvučnošću teksta.

Druga kategorija u tumačenju Kur'ana u odnosu na žene uključuje uglavnom savremene istraživače i njihove reakcije na brojne prepreke koje žene imaju – bilo kao pojedinke ili članice društva – a koje se spočitavaju samom tekstu. U ovoj kategoriji nalaze se mnoge žene i/ili osobe koje se općenito protive kur'anskoj poruci (ili konkretnije islamu). Oni/e koriste težak položaj žena u muslimanskim društvima kao opravdanje za svoje reakcije. Te reakcije također ne uviđaju razliku između tumačenja i teksta.⁹

Zahtijevani ciljevi i korištene metode često dolaze iz feminističkih ideala i argumentacije. Iako se često bave validnim pitanjima, odsustvo sveobuhvatne kur'anske analize ponekada ih dovodi do toga da brane poziciju žene na osnovama koje su u potpunosti u suprotnosti s pozicijom žene u Kur'anu. Ovakvi nedostaci morali bi se prevazići, kako bi se iskoristilo najefikasnije sredstvo za poboljšanje statusa muslimanki: uspostavljanje povezanosti između tog poboljšanja i Kur'ana kao primarnog izvora islamske ideologije i teologije.

⁷ Jedan izuzetak vrijedan pažnje na engleskom govornom području je djelo Fazlura Rahmana *Major Themes of The Qur'an* (op. prev. objavljen u prijevodu na bosanski jezik kao *Glavne teme Kur'ana*, CNS, 2012). Uz to, vidi i djelo Mustansira Mira *Thematic and Structural Coherence in the Qur'an: A Study of Islahi's Concept of Nazm* (University of Michigan Microfilms International, 1987), koje nudi sveobuhvatnu analizu značaja tema u Kur'anu i njihovog utjecaja na njegovu organizaciju te konsekventno i tumačenje.

⁸ Vidi Majorie Procter-Smith, *In Her Own Rite: Reconstructing Feminist Liturgical Tradition* (Nashville: Abingdon Press, 1990), poglavlje 1., str. 13–35, o značaju uključivanja i isključivanja žena u religijski dijalog.

⁹ Naprimjer, Fatma A. Sabbah u svojoj knjizi *Woman in the Muslim Unconscious* koju je na engleski jezik prevela Mary Jo Lakeland sa francuskog originala *La Femme dans L'inconscient musulman* (New York: Pergamon Press, 1984) ima validne argumente u vezi s ovim, ali kada raspravlja o Kur'anu ne pravi razliku između Kur'ana i njegovih tumačenja.

I u posljednjoj kategoriji nalaze se tumačenja koja iznova propituju cijeli pristup tumačenju Kur'ana u odnosu na različite savremene društvene, moralne, ekonomske i političke okolnosti – uključujući i pitanje žena. U ovu kategoriju bih smjestila i ovo djelo. Ovo je jedna relativno nova kategorija, i do sada nije bilo sadržajnih razmatranja ovog konkretnog pitanja žena u svjetlu cijelog Kur'ana i njegovih glavnih principa.

Predlažem "čitanje" Kur'ana iz ženskog iskustva i bez stereotipa koji su predstavljali okvir za mnoge muške tefsire. U završetku, ovakvo "čitanje" dovest će do propitivanja nekih zaključaka prethodno donesenih u vezi s ovim temama. S obzirom da se ja bavim analizom teksta a ne analizom tumačenja tog teksta, moja obrada takvih tema drugačija je od brojnih već postojećih djela s ovom tematikom.

Okvir

Metodologija: hermeneutički model

Hermeneutički model koristi tri aspekta teksta kako bi došao do finalnih zaključaka: 1. kontekst u kome je tekst napisan (u slučaju Kur'ana, u kome je objavljen); 2. gramatičku strukturu teksta (na koji način govori to što govori); i 3. cijeli tekst, njegov *Weltanschauung* ili svjetonazor. Često su razlike u mišljenjima rezultat različitog prioritiziranja kod naglašavanja i uvažavanja ova tri aspekta.

Odbacujem neka konvencionalna tumačenja, posebno određenih pojmova koji se koriste u Kur'anu a služe za raspravu i dostizanje univerzalnih uputa. Stoga neke od rasprava koje se smatraju orođenim, posmatram neutralno. Neke druge, koje se smatraju univerzalnim, smatram partikularnim na osnovu njihovih ograničenja i izraza u onom značenju koje su imali u Arabiji, u 7. stoljeću.

Uzimam u obzir i neke historijske informacije u odnosu na povode objave te općenito taj vremenski period. Koristim metodu tumačenja Kur'ana koju predlaže Fazlur Rahman. On smatra da svi kur'anski pasusi, onakvi kakvi su objavljeni u konkretnom vremenu u historiji i unutar stanovitih općih i partikularnih okolnosti, imaju značenje koje je povezano s takvim

okolnostima. Ipak, sama poruka nije ograničena na to vrijeme ili te historijske okolnosti. Čitatelj/ka mora razumjeti implikacije koje su ti kur'anski izrazi imali u vremenu u kome su objavljeni kako bi odredili njihovo ispravno značenje. A onda to značenje ukazuje na namjeru tih propisa ili principa u nekom konkretnom ajetu.

Vjernici/e koji/e se nalaze u nekim drugim okolnostima moraju njihovu praktičnu primjenu ostvariti u skladu s tim kakav treba biti efekat ili manifestacija prvobitne namjere tih propisa ili principa, i to u tom njihovom, sada drugačijem okruženju. U modernim vremenima ovo se naziva "duh" ili "smisao" Kur'ana. Ali da bi se ustanovilo šta je "duh", mora postojati sveobuhvatan i organiziran hermeneutički model.¹⁰

Prvo pitanje koje je potaklo moje istraživanje bilo je: Zašto kur'anski tekst u nekim prilikama izričito navodi muškarce i žene (poput "Vjernicima i vjernicama" – množina, muški rod i množina, ženski rod), dok se u nekim drugim prilikama koristi generičkim jezičkim oblicima ("O vi koji vjerujete..." – množina, muški rod)? Iz moje perspektive, svaka upotreba množine u muškom rodu u Kur'anu uključuje jednako i žene, osim ako ne postoji još nešto što bi posebno ukazalo na to da se ajet odnosi isključivo na muškarce.

U arapskom jeziku u množini se govori o tri ili više bića. Stoga je moguće ovako prevesti ove rečenice:

A. *El-tullab fi el-gurfeh* (množina, muški rod) znači:

1. tri ili više studenata je u sobi, od kojih je bar jedno muškarac
2. tri ili više studenata je u sobi, i svi su muškarci.

B. *El-talibat fi el-gurfeh* (množina, ženski rod) znači:

1. tri ili više studentica je u sobi.

Kako nema oblika koji isključivo ukazuje samo na muškarce, jedini način da se ustanovi da li se upotreba muškog roda u množini (*El-tullab fi el-gurfeh*) (A) odnosi isključivo na muškarce (2) jeste da se to dodatno navede u tekstu. Tako:

C. *El-tullab ve el-talibat fi el-hurfeh* ukazuje nam na to da se muški rod u množini (*El-tullab*) odnosi *isključivo* na muškarce jer uvođenjem

¹⁰ Detalje o raspravi koju nudi Fazlur Rahman o ovoj metodologiji dvostrukog pomjeranja – "iz sadašnjosti u kur'ansko vrijeme i nazad u sadašnjost" – za konkretne zajednice, vidi u njegovoj knjizi *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition* (Chicago: The University of Chicago Press, 1982), Uvod, posebno str. 4–9.

oblika ženskog roda u množini ukazuje na prisutne ženske osobe odnosno studentice.¹¹

Svi ajeti koji na bilo koji način pominju žene, same ili zajedno s muškarcima, analizirani su tradicionalnom metodom *tefsir el Qur'an bi el Qur'an* (tumačenje Kur'ana Kur'anom). Detaljno sam razradila uslove po kojima ću koristiti ovu metodu: svaki ajet analizirala sam: 1. u njegovom kontekstu; 2. u kontekstu rasprave sličnih tema u Kur'anu; 3. u svjetlu sličnog jezika ili tih sintaksičkih struktura koje se koriste na drugim mjestima u Kur'anu; 4. U svjetlu prevladavajućih kur'anskih principa; i 5. u kontekstu kur'anskog *Weltanschauung*a ili svjetonazora.

Jezik i podtekst – prethodno iskustvo čitatelja

Jedinstveni element za čitanje i razumijevanje bilo kojeg teksta je prethodno iskustvo svakog pojedinačnog čitatelja odnosno čitateljke: tj. jezik i kulturalni kontekst u kome se tekst čita. To je jednostavno nezaobilazno i predstavlja, s jedne strane, bogate različitosti koje se prirodno javljaju između različitih čitatelja, a s druge, jedinstvenost svakog od njih.

To prethodno iskustvo utječe na perspektivu i zaključke pri tumačenju. Otkriva nam individualnost tumača. To samo po sebi nije ni dobro ni loše. Ali, kada neki stanoviti čitatelj ili čitateljka s određenim svjetonazorom i specifičnim podtekstom tvrdi da je njegovo ili njeno čitanje jedino moguće ili dopušteno, time onemogućava čitateljima u drugačijim kontekstima da sami ostvare odnos s tekstem.

Da bi se izbjeglo moguće relativiziranje, potrebno je reći da sam kur'anski tekst ima kontinuitet i permanentnost što se dokazuje time da i različita čitanja imaju svoje zajedničke konvergentne tačke. Ipak, da bi kur'anska poruka postigla svoj cilj i bila katalizator koji će utjecati na ponašanje u društvu, svaki društveni kontekst mora moći razumjeti fundamentalne i nepromjenjive principe samog teksta te ih primijeniti na svoj jedinstven način. Ovim se ne

¹¹ Ovo je direktna kontradiktornost klasičnih modela koji se zalažu za to da oblik množine u muškom obliku podrazumijeva (isključivo) muškarce. Stoga, jezik se koristi kako bi se muški princip smatrao normalnim odnosno normom, a prema tome i impliciralo da ženski nije norma, odnosno da nije normalan.

mijenjaju ni tekst ni njegovi principi, nego kapacitet i partikularnost razumijevanja i primjene tih tekstualnih principa u nekoj ljudskoj zajednici.

Stoga, svaki pojedinačni čitatelj ulazi u interakciju s tekстом. Ipak, tvrdnja da postoji samo jedno tumačenje Kur'ana ograničava širinu samog teksta. Kur'an mora biti dovoljno fleksibilan kako bi prihvatio bezbrojne kulturalne situacije zbog njegove tvrdnje o univerzalnoj uputi za one koji vjeruju.¹² Tako, svako nastojanje da ga se smjesti u jednu jedinu kulturalnu perspektivu – makar i kulturalnu perspektivu prve Poslanikove a.s. zajednice – ozbiljno ograničava njegovu primjenu i kontradiktorno je njegovoj univerzalnoj svrsi.

Podtekst rodno specifičnih jezika

Značaj muškog i ženskog roda, bilo da se koriste distinktivno ili s generičkim indikacijama, predstavlja značajan dio moje analize. Perspektive o rodu, naročito o razumijevanju onoga što čini žensko ili muško ponašanje i definicije uloga muškaraca i žena u društvu, zasnivaju su na kulturalnom kontekstu svake osobe. Rodno specifični jezici, poput arapskog, u tom smislu stvaraju poseban podtekst za govornike tih jezika. Sve se klasificira pod muški ili ženski rod. Engleski, malajski i neki drugi jezici nemaju podtekst kakav ima arapski jezik. To rezultira i razlikama među različitim čitanjima Kur'ana. Ove razlike postaju očite kod tumačenja teksta i zaključaka koji se donose iz funkcije koju tekst ima u odnosu na rod.

Kada je riječ o arapskom, jeziku Kur'ana, tekstu pristupam izvana. To mi omogućava opservacije koje nisu zarobljene u kontekstu jezika koji je neminovno rodno označen.

Postoji vrlo snažna, ali jednostrana i stoga nepovjerljiva ideja da ako želite bolje razumjeti jednu stranu kulturu, vi u nju morate uroniti tako da zaboravite onu iz koje ste došli te posmatrati svijet kroz prizmu te strane kulture. Ova ideja je, kako je rečeno, jednostrana. Naravno, stanovito uranjanje u stranu kulturu, mogućnost da vidite svijet drugim očima predstavlja neophodan segment u procesu razumijevanja te kulture. Ali kada bi to bio jedini aspekt tog razumijevanja to bi predstavljalo *puko dupliciranje i ne bi nam donijelo ništa novo niti obogaćujuće*. Kreativno razumijevanje ne zahtijeva da se odrekemo sebe, svog mjesta i vremena, svoje kulture. I ne dozvoljava da se bilo šta

¹²"Ovo je Knjiga u kojoj nema sumnje nikakve, Uputa bogobojaznima ona je, onima koji u nevidljivo vjeruju, koji namaz obavljaju, i koji iz onoga čime ih Mi opskrbljujemo udjeljuju" (2:2–3).

zaboravi. Kako bi se istinski razumjelo, neophodno je da osoba koja nastoji razumjeti bude izvan predmeta svog kreativnog razumijevanja – u smislu vremena, prostora i kulture¹³ (naglasila A.W.).

Novi pogled na kur'anski jezik u vezi s rodom posebno je značajan u svjetlu činjenice da arapski jezik ne posjeduje srednji rod. Iako je svaka riječ u arapskom jeziku spolno označena muškim ili ženskim rodom, to ne znači da je iz perspektive univerzalne kur'anske upute¹⁴ svaka upotreba muškog ili ženskog roda neophodno ograničena samo na spomenuti rod. Božanski tekst mora nadići prirodna ograničenja ljudskog jezika. Oni koji tvrde da se Kur'an ne može prevesti, vjeruju da postoji određena neophodna korelacija između arapskog jezika i same kur'anske poruke. Ja ću ovdje pokazati da sam tekst nadilazi rodne razlike, tu inherentnu odliku neophodne ljudske komunikacije na arapskom jeziku, a kako bi ispunio svoju namjeru da bude univerzalna uputa svima.

Perspektive o ženama

"Većina muškaraca je nekada u svom životu čula, ili čak vjerovala, da su žene *inferiorne* ili *nejednake* muškarcima."¹⁵ Moj rad usmjeren je protiv ustaljenih predrasuda i stavova prisutnih među muslimanima u odnosu na žene. Ti stavovi ne utječu samo na poziciju žena u muslimanskim društvima već su također utjecali na tumačenje pozicije žena u Kur'anu. Jedno takvo uvjerenje je da postoji *suštinska* razlika između muškaraca i žena koja se odražava na stvaranje, kapacitet i djelovanje u društvu, pristup vođstvu (naročito kur'anskom vođstvu) i nagradu koja ih očekuje na onom svijetu tj. ahiretu.

¹³ M. M. Bakhtin *Speech Genres and Other Late Essays*, prijevod Vern W. McGee, (ur.) Caryl Emerson i Michael Holquist (Austin: University of Texas Press, 1986), str. 6–7.

¹⁴ Zbog ovog stalnog problema kod "čitanja" Kur'ana čitatelji opravdavaju ograničavanje teksta koji se koristi ženskim gramatičkim oblikom i formama – samo na žene; vidi Poglavlje 3. ispod u odnosu na Belkisu. Iako je uspješna kao osoba koja predvodi i vlada – i koja je uz to i žena – nju se ne uzima kao univerzalni primjer vođstva. Dijelovi u kojima se koristi muški oblik ili forma, ograničeni su na muškarce i samo uključuju žene posredstvom primjene kijasa (analogije).

¹⁵ Alvin J. Schmidt, *Veiled and Silenced: How Culture Shaped Sexist Theology* (Macon, Georgia: Mercer University Press, 1989), Uvod, str. xiii.

Iako postoje razlike između žena i muškaraca, smatram da one nisu suštinske prirode. Odnosno, protivim se *odlikama* koje se dodjeljuju tim razlikama. Takve dodijeljene odlike opisuju ženu kao slabu, inferiornu, inherentno zlu, intelektualno nerazvijenu i duhovno slabu. Takve ocjene koristile su se i koriste se kako bi se dokazalo da žene nisu u stanju obavljati određene zadatke ili ne mogu djelovati na određene načine u društvu.

Tako se žena ograničava na funkcije koje se odnose na njene biološke karakteristike. Muškarac se, s druge strane, ocjenjuje kao superioran i bitniji od žene, kao rođeni lider i onaj koji vodi brigu, sa širokim kapacitetom za obavljanje zadataka koje žena nije kadra obaviti. Iz toga proizlazi da su muškarci *punija* ljudska bića, s potpunom slobodom kretanja, zapošljavanja i društvene, političke i ekonomske participacije na osnovu njihove pojedinačne individualnosti, motivacije i prilika. Ovo je ustvari institucionalizirana kompenzacija za obrnutu situaciju:

Žena sama rađa i doji djecu i prva je osoba koja o njima vodi brigu tokom njihovih ranih formativnih godina. Uz to, društveni i ekonomski poslovi koji se uobičajeno definiraju unutar muške sfere nikada nisu obavljali isključivo muškarci. Podsvjesno, muškarci su svjesni ove činjenice (...) *Muškarci nikada nisu imali ekskluzivnu društvenu ili ekonomsku ulogu u kojoj nisu učestvovali žene* (...)

(...) Svijest o ženskom monopolu psihološki je potisnuta i zasjenjena institucionalizacijom i društvenom legitimizacijom muških karakteristika koje postaju same sebi svrha i dalje služe za potvrdu samih sebe (naglasila A.W.).¹⁶

Razlike između muškaraca i žena

Kur'an uvažava anatomske razlike između muškaraca i žena. Također uvažava to da pripadnici svakog od spolova funkcioniraju na način koji odražava prethodno definirane razlike u kulturi kojoj pripadaju. Te razlike predstavljaju značajan dio načina na koji ta kultura funkcionira. Zbog toga, ne bi imalo previše smisla da kur'anski tekst to ne uvažava i da ustvari ne osjeća kulturalno uslovljene, funkcionalne razlike.

Kako god su razdvojeni, spolovi su i različito isprepleteni unutar svake kulture i vremenskog perioda. Oni mogu djelovati na potpuno odvojenim prostorima,

¹⁶ Ibid., str. 59–60.

a mogu biti prepleteni poput kaligrafskog djela. Nekada ni košara ne može biti ispletana, ni vatra potpaljena bez saradnje dva para ruku. Svaka kultura spaja spolove na način koji je njoj jedinstven.¹⁷

Kur'an ne pokušava da poništi razlike između muškaraca i žena ili da izbriše značaj funkcionalnih rodni razlika koje pomažu svakom društvu da funkcioniše bolje i ispunjava svoje potrebe. Stoga, upravo kompatibilni, uzajamno podržavajući funkcionalni odnosi između muškaraca i žena ispostavljaju se kao sastavni dio velike namjere koju Kur'an iskazuje u odnosu na društvo.¹⁸ Ipak, Kur'an ne predlaže niti podržava jednu ulogu ili jedinstvenu definiciju određenog seta pravila koji isključivo vrijedi za svaki spol u svakoj kulturi.

Kur'an uvažava to da muškarci i žene djeluju i pojedinačno i u društvu. Ipak, ne propisuje detaljan recept o tome kako oni funkcioniraju unutar neke kulture. Takvo propisivanje predstavljalo bi ograničenje kojim bi se primjena kur'anskog teksta iz univerzalne sfere svela na kulturalno-specifičnu – što jeste tvrdnja koju su mnogi pogrešno zagovarali. Ono što Kur'an predlaže transcendentarno je u odnosu i na vrijeme i mjesto.¹⁹

Rodne razlike i različite rodne funkcije doprinose percepciji moralno prikladnog ponašanja u određenom društvu. S obzirom da je Kur'an moralna uputa, neophodno se mora naslanjati na percepcije moralnosti – bez obzira na to koliko su one rodno označene – koje pojedinci/ke imaju u različitim društvima. Ali, sama činjenica da je Kur'an objavljen u Arabiji u 7. stoljeću kada su Arapi imali određene percepcije i zablude o ženama ali i vrlo neprimjerene prakse u odnosu na njih, polučila je određene mjere koje su vezane za takvu kulturu.

Neke od postojećih praksi bile su toliko strašne da su trenutno i izričito zabranjene: ubijanje djevojčica, seksualno iskorištavanje mladih robinja,

¹⁷ Ivan Illich, *Gender* (New York: Pantheon Books, 1982), str. 106–7.

¹⁸ Vidi Sayyid Qutb, *Fi Zilal al-Qur'an*, 6 tomova (Cairo: Dar al-Shuruq, 1980), tom II, str. 642–3, gdje govori o zajedničkim koristima i odgovornostima između muškaraca i žena u islamskom sistemu društvene pravde.

¹⁹ Fazlur Rahman, *Islam and Modernity*, str. 5–7, govori o moralnim vrijednostima Kur'ana u "vanhistorijskim transcendentnim" pojmovima, tj. moralnim vrijednostima izvedenim iz konkretnog ajeta koje prevazilaze vrijeme i mjesto te konkretne okolnosti u kojoj su taj ajet i njegove pretpostavke objavljeni.

zabrana nasljeđivanja ženama i zihar²⁰ – tek su neke od najpoznatijih. Neke druge prakse trebalo je modificirati: npr. poligamiju, neograničeno pravo razvoda, bračno nasilje i konkubinac. U odnosu na neke druge prakse, čini se da je kur'anski tekst neutralan: patrijarhat u društvu, patrijarhat u porodici, ekonomska hijerarhija, podjela rada između muškaraca i žena unutar porodice.

Neke aktivistkinje danas otvoreno dovode u pitanje ovu neutralnost. Zašto Kur'an izričito ne zabranjuje ove prakse? Ako se razvoj teksta i njegov sveobuhvatni cilj primjenjuju pod nekim – koliko god značajnim – aspektom socijalne interakcije, recimo podizanjem svijesti u vezi sa ženskim pitanjima, onda Kur'an postaje podređen tom aspektu, umjesto obratno. U Kur'anu je prisutno suštinsko priznavanje odnosa između muškaraca i žena u smislu njihovog djelovanja u društvu, ali to nije jedini niti primarni cilj samog teksta.

Uz to, određene prakse koje Kur'an podržava mogu biti ograničene samo na to društvo koje ih prakticira, ali sam Kur'an nije "sveden na ili primijenjen samo u (jednom) društvu i njegovoj historiji (...)".²¹ Stoga, svako novo islamsko društvo mora razumjeti principe koji su izneseni kroz partikularnosti određenog društva. Ti principi su vječni i mogu se primijeniti u različitim društvenim kontekstima.

Naprimjer, u Arabiji u vrijeme objave, žene iz bogatijih i moćnijih plemena bile su pokriveno i odvojene od društva u svrhu njihove zaštite. Kur'an priznaje čestitost i pristojnost kao vrlinu i to dokazuje upotrebom te dominantne postojeće prakse. Princip čestitosti je ovdje bitan – ne pokrivanje ili odvajanje koji su u tom konkretnom kontekstu služili kao otjelovljenje tog principa. To su bile kulturalno i ekonomski određene manifestacije čestitosti.²² Čestitost nije privilegija samo onih ekonomski nadmoćnijih: sve vjernice zaslužuju najviše poštovanje i zaštitu svoje čestitosti – kako god da se to postiže u različitim društvima.

Čestitost je odlika kojom se održava moralno tkivo u različitim kulturama i stoga ju je neophodno njegovati – ali na osnovu vjere: ne ekonomije, politike

²⁰ Praksa po kojoj suprug izgovaranjem svojoj supruzi da je ona "poput leđa njegove majke" njoj onemogućuje bračne odnose s njim ali je u potpunosti ne razvodi onemogućavajući je da se ponovo uda.

²¹ Wan Mohd Nor Wan Daud, *The Concept of Knowledge in Islam and Its Implications for Education in a Developing Country* (London: Mansell Publisher Limited, 1989), str. 7.

²² Vidi William Robertson Smith, *Kinship and Marriage in Early Arabia*, (cd.) Stanley A. Cook (London: A. & C. Black, 1907).

ili drugih oblika pristupa i prisile. Možda je zbog toga Yusuf Ali u svom prijevodu na engleski jezik 31. ajeta sure An-Nur, u kome se govori o dijelovima tijela koja žena ne pokriva, preveo: "what (must ordinarily) appear",²³ da bi time ukazao na to da postoje kulturalno ustanovljene smjernice za čestitost.²⁴

Ova metoda kojom se partikularnosti ograničavaju na specifični kontekst i iz tih partikularnosti se izvode kur'anski principi koji se onda primjenjuju na druge partikularnosti u raznim drugim kontekstima, rezultira značajnim otklonom od prethodnih egzegetskih metodologija. Ovaj pomak od principa ka partikularnostima jedino mogu primjenjivati pripadnici nekog partikularnog konteksta u kome se primjenjuje određeni princip. Stoga, tumačenje Kur'ana nikada nije konačno.

Ključni izrazi i koncepti u Kur'anu

Uz analizu roda u kur'anskom arapskom, ovdje analiziram i neke ključne riječi i izraze koji se odnose općenito na čovječanstvo i žene specifično, kako bih ukazala na kontekstualno razumijevanje. Riječi imaju svoje osnovno značenje – ono koje pod njima podrazumijevamo kada stoje samostalno – ali i odnosno značenje – konotativno značenje koje se derivira iz konteksta u kome se ta riječ koristi.²⁵

Kur'an ima svoj *Weltanschauung*.²⁶ Uprkos osnovnom značenju koje su neki pojmovi imali prije objave Kur'ana, neki od tih istih pojmova imaju drugačije indikacije koje su specifične za njihovu kur'ansku upotrebu. Svaka se riječ treba razumijevati unutar svojih kontekstualnih ograničenja. Kao što je ranije pominjano, pokazat ću da postoji poseban odnos između Kur'ana i rodni odrednica koje se uobičajeno smatraju dijelom arapskog jezika.

Uz to, poseban naglasak mora se staviti na jezik koji se koristi da bi se opisalo nevidljivo. Nevidljivo predstavlja dio stvarnosti koja je skrivena ili

²³ Prijevod A. Yusuf Ali, *The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary*, izd. US (Elmhurst, N.Y.: Tahrike Tarsile Qur'an Inc., 1987).

²⁴ Op. prev.: U Karićevom prijevodu taj dio glasi "osim što spoljašnje je" a u Korkutovom prijevodu, "osim onoga što je ionako spoljašnje".

²⁵ Toshihiko Izutsu, *God and Man in the Koran: Semantics of the Koranic Weltanschauung* (Tokyo: The Keio Institute of Culture and Linguistic Studies, 1964), str. 17.

²⁶ Ibid, "svjetonazor" izveden iz izučavanja konceptata i ključnih riječi koje se koriste u nekom konkretnom kontekstu, u ovom slučaju u Kur'anu.

nedokučiva ljudskoj percepciji. Kao takvo, spominjanje nevidljivog u Kur'anu neminovno uključuje neiskazivost: jezik se koristi da bi se govorilo o onome što se jezikom iskazati ne može. Takav jezik ne može se tumačiti – empirijski ni doslovno.

U konačnici, potrebno je uspostaviti korelaciju između upute i svake teme koja se pominje u Kur'anu. Sam Kur'an sebe naziva *huden*: uputom. Kada se ukaže na to da uputa prevazilazi normalne granice koje jedno ljudsko biće razlikuju od drugog, uviđa se da ona prevazilazi i rodne razlike.

O citiranju i prijevodu Kur'ana

U ovoj knjizi koristila sam prijevod Muhammada Marmadukea Pickthalla pod nazivom *The Glorious Qur'an: Text and Translation (Veličanstveni Kur'an: tekst i prijevod)* uz nekoliko izmjena.²⁷ Svaku kur'ansku upotrebu izraza *insan*, prevodila sam kao "čovječanstvo". Uz to, zamijenila sam arhaične izraze savremenijim.

Povremeno, ako je riječ o detaljnijem prikazu nekog ajeta, uključivala sam transliteraciju arapskog teksta i ponudila svoj prijevod – posebno ključnih riječi. Ovo je bilo potrebno zbog specifičnog tumačenja koje nudim za taj dio teksta.

Također, na nekoliko mjesta koristila sam prijevod A. Yusufa Alija *The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary (Kur'an časni: tekst, prijevod i komentar)*. Ova mjesta označena su fusnotama.

Općenito kada se radi o citiranju kur'anskog teksta, označavala sam ga sa dvije cifre razdvojene dvotačkom, npr: (1:1–7). Prva cifra predstavlja broj sure, a one iza dvotačke predstavljaju ajet(e) o kojima je riječ. Na nekoliko mjesta uključila sam i naziv sure u arapskoj transliteraciji, ali i broj sure.

²⁷ Op. prev.: Za prijevod ovog djela na bosanski jezik korišten je prijevod *Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik* dr. Enesa Karića. Na nekim mjestima gdje je to bilo potrebno, korišten je i *Kur'an s prijevodom* Besima Korkuta, što je i označeno na odgovarajući način.

Kratki pregled poglavlja

Ovaj Uvod sadrži okvir rada i predstavljanje metodologije.

U Poglavlju 1. ponudit ću pregled nekih od problema bitnih za nasumičnu analizu stvaranja ljudske vrste. Predlažem kohezivnu nit u stvaranju ljudske vrste koja se zasniva na stvaranju svih bića u paru. Iz toga proizlazi da su i muškarac i žena značajni za stvaranje čovječanstva i imaju prvobitnu jednakost.

U Poglavlju 2. posmatram različite uloge predstavljene kroz neke ključne ženske likove u Kur'anu i analiziram njihove implikacije na naše razumijevanje "pravih" uloga i funkcija za žene u islamskim društvima. Ovo poglavlje predstavlja društvene implikacije za žene, derivirane iz Kur'ana. Jedna dimenzija ove analize nastavlja se u Poglavlju 4.

Poglavlje 3. pokazuje odnose između isticanja kur'anskog egalitarnog stava u vezi s onim svijetom i njegovom sveukupnom pravednom namjerom. Pravednost u nagrađivanju i kažnjavanju u isto vrijeme služi i kao inspiracija za nagradu na onom svijetu, ali i pojašnjenje sveukupnog kur'anskog koncepta pravde i jednakosti.

U Poglavlju 4. nudim filozofsku analizu roda u Kur'anu. Kroz nju, ukazujem na potencijal koji Kur'an nudi da bi se prevazišle pretjerane simplifikacije koje su karakteristika nekih tradicionalnih tumačenja i koje su potiskivale ženski potencijal. Kao takav, Kur'an se može primijeniti na sve žene bez obzira na kompleksnost civilizacija u razvoju. Ponudit ću svoju kritiku nekih dugo prisutnih ograničenja nametnutih ženama ili primjenjivanih na žene, a upravo zbog ovih ograničavajućih perspektiva.

Pogovor: prof. dr. Enes Karić

AMINA WADUD I PONOVA RASKRIVANJA KUR'ANSKOG TEKSTA

I.

Djelo "Kur'an i žena"²¹⁸ poznate autorice Amine Wadud, koje se u odličnom prijevodu mr. Đermene Šete i dr. Zilke Spahić Šiljak pojavljuje na bosanskom, zgodan je povod da podsjetimo na nekadašnje preliminarne pokušaje, ne baš uvijek posve hrabro realizirane, da se položaj muslimanskih žena (ili žena u tradicionalnim muslimanskim društvima) tokom XVIII, XIX i XX stoljeća učini temom koja će se ravnopravno natjecati sa drugim velikim temama i narativima onoga što se odavno naziva "islamskim modernizmom".

Naime, islamski modernizam imao je (i još uvijek ima) svoje velike temate i narative, npr. islam i savremeno društvo, islam i država, islam i Zapad, islam i tehnika... Među tim pitanjima koje je islamski modernizam pobudio, posebno se ističe propitivanje uloge žene muslimanke u savremenom dobu. Kritika tradicionalnih viđenja uloge žene i afirmiranje njenih angažmana u savremenom dobu u samom su vrhu intelektualnih interesiranja islamskog modernizma. U ovom pogledu je islamski modernizam proizveo veoma bogatu literaturu. S jedne strane, mnogi autori i autorice traže da se islam prestane tumačiti kao "muška" vjera. S druge strane, dolazi do prevrednovanja zapadnih pojmova o jednakosti spolova, kao i prevrednovanja tradicionalnih muslimanskih viđenja saradnje i odnosa žene i muža, majke i djece, sestara i braće, itd. Posebna tema islamskog modernizma u afirmiranju žene/žena u savremenom dobu formulirana je kroz novo viđenje tzv. *prvog doba islama*. To je doba ponegdje protumačeno kao epoha gotovo potpune jednako-pravnosti muškarca i žene.

²¹⁸ Usp. Amina Wadud, *Qur'ân and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective* ("Kur'an i žena: Ponovljeno čitanje Svetog teksta iz perspektive žene"), Oxford University Press, New York, 1999.

II.

Podsjetimo li ukratko na važna djela koja su se pojavila tokom XIX i XX stoljeća (a ta su djela, zasigurno, utrla put ovoj knjizi Amine Wadud), dolazimo do imena Ahmeda Farisa el-Šidjaka i njegova djela *El-Saku 'ala el-saki*. Ova knjiga je izašla 1855. godine i brani prava žene (*judafi'u 'an hukuki el-mer'eh*). Nekako u predvečerje XX stoljeća javlja se i hrabri sirijski mislilac 'Abdurrahman al-Kevakibi (umro 1902) sa svojim djelom *Ummu el-kura*. U ovoj knjizi el-Kevakibi govori o "ženi i njezinoj ulozi u odgajanju i društvu".

Egipatski obnovitelj i reformator Rifa'ah Rafi' el-Tahtavi (1801–1873) napisao je djelo *el-Muršidu el-eminu li el-benati ve el-benin*. Ovdje on popularizira tadašnje zapadne koncepte obrazovanja, zagovara emancipiranje žena kako u porodici, tako i u društvu te općenito u javnosti, politici, itd. U sličnu vrstu emancipatorske literature spada i djelo koje je napisao Hamzah Fathullah (1849–1918) pod naslovom *Bakuratu el-kelam 'ala hukuki el-nisa'i fi el-islam* – "Nagovještaj govora o pravima žena u islamu".

Jednu od najvećih "islamskih i muslimanskih" polemika na prijelazu između XIX i XX stoljeća izazvala je knjiga kairskog autora Qasima Amina (1863–1908) – *Tahriru el-mer'eh* – "Emancipiranje žene". U jeku polemike (i žestokih napada na njega) Qasim Amin je napisao još jedno emancipatorsko djelo – *El-Mer'etu el-gedidah* – "Nova žena". Qasim Amina je žestoko kritikovao jedan drugi kairski autor Farid Wagdi (1875–1954) koji je, u apologetskom maniru, napisao djelo *El-Mer'etu el-muslimatu* – "Muslimanska žena".

Ipak, u općoj intelektualnoj atmosferi tadašnjega Kaira "pobijedili" su stavovi Qasima Amina, ali se malo toga praktično promijenilo u društvenom statusu žene u Egiptu i na Bliskom istoku. Naime, to vidimo i po činjenici da je njegov sljedbenik 'Abdulhamad Hamdi osnovao (1915. godine) sedmični časopis *El-Sufur* – "Otkrivanje žene". Ovdje se, dakako, pod riječju *el-sufur* misli na javno promoviranje članaka i ideja o skidanju *feredže* i *zara*, odnosno *nikaba* i *burke* sa lica žene. Saradnici ovog časopisa bili su: Muhammed Husejn Hejkel (1888–1956) i Mansur Fahmi (napisao je doktorsku disertaciju pod naslovom *El-Mer'etu fi el-islam* – "Žena u islamu", ovaj njegov rad izazvao je "veliku prepirku"). Također, saradnici časopisa *El-Sufur* bili su i reformatorski intelektualac Mustafa 'Abdurrezik (1885–1947), kao i slavni književnik i kulturni pregalač Egipta, Taha Husejn (1889–1973).

Naravno, i istaknuti alimi su sa svoje strane dali doprinos ovoj debati o emancipiranju žena u muslimanskim društvima. Podsjećamo da je Muhammed Rešid Rida (1865–1935) napisao jedno sadržajno djelo – *Nida'un ila el-ginsi el-latif* – "Poziv ljepšem spolu (ženama)", ovo djelo je izašlo 1932. godine. Također, ova Ridaova knjiga je objavljena i pod naslovom *Hukuku el-mer'eti fi el-islami* – "Prava žene u islamu".

Kao što vidimo, većinu ovih djela, ako ne i sva djela o emancipiranju žena u tradicionalnim muslimanskim društvima, napisali su muškarci.

Međutim, dvadesetih godina XX stoljeća u Egiptu se javlja glas žene po imenu Nebevijah Musa (1886–1951). Ona je u svojoj borbi za širi javni prostor žena napisala jedno iznimno hrabro djelo, *El-Mer'etu ve el-'amelu* – "Žena i rad". Objavljeno je 1920. godine u Kairu. Nebevijah Musa zatražila je apsolutno pravo žene na nauku i na posao. Također, tražila je potpunu jednakost žene sa muškarcem. Nebevijah Musa jedna je od utemeljiteljica Unije egipatskih žena (*El-Ittihadu el-nisa'ijju el-misrijju*), sa delegacijom te Unije učestvovala je na Svjetskom kongresu žene (*Mu'temeru el-mer'eti el-'alemijju*), koji je organiziran u Rimu 1923. godine.

III.

Krajem XIX i tokom XX stoljeća javila su se i druga djela, koja posebno raspravljaju problem raskoraka između "šerijatskih predispozicija" koja omogućavaju društvenu afirmaciju žene i njenu jednakopravnost sa muškarcem, s jedne, i nepovoljnog i ponekada prezrenog tretmana žena u društvu, s druge strane. Na tragu takve metodologije tunižanski pravnik Et-Tahir al-Haddad (1899–1935) objavio je 1929. godine u Tunisu djelo *Imre'etuna fi el-šari'ati ve el-mugtama'i*.

Muslimanski reformatorski pisac Mumtaz 'Ali iz Indije, "tradicionalno obrazovani učenjak koji je prihvatio reformističke ideje, obratio je posebnu pažnju pitanjima porodičnog prava i emancipacije žene."²¹⁹ Mumtaz 'Ali je

²¹⁹ Fikret Karčić, *Društveno pravni aspekt islamskog reformizma*, Islamski teološki fakultet, Sarajevo, 1990. str. 73.

napisao djelo *Hukuk-i nisvan* ili "Prava žena",²²⁰ u kojem iznosi sljedeće ideje: a) potpunu jednakost muškarca i žene, b) ukidanje pravila po kojem svjedočenje dvije žene vrijedi svjedočenju jednoga muškarca, c) oslobađanje žena od nošenja purde, taj je običaj smatrao doživotnim pritvorom za ženu, d) ukidanje dogovorenih brakova i brakova maloljetnika, te je e) zagovarao bračnu zajednicu koja će biti utemeljena na "ljubavi i slobodnom izboru".²²¹

Druga polovina XX stoljeća posvjedočila je izobilnu pojavu brojnih djela koja se sve hrabrije bave "emancipiranjem žena" u muslimanskim društvima. Ova djela su često bila koncipirana na pravcima liberalnih ideja i, kao takva, svjedoče o značajnim društvenim i duhovnim promjenama koje su zahvatile bliskoistočna društva. Spominjemo ovdje djelo Sahar Khalifeh, *Muzekkirat imre'eh gajri veki'ijjah* – "Memoari jedne nestvarne žene",²²² kao i djelo Naval el-Sa'adavi, *Muzekkiratu tabibatin* – "Memoari jedne doktorice".²²³ Također, Naval el-Sa'adavi objavila je i djelo *Imre'eten fi imre'eh* – "Dvije žene u jednoj",²²⁴ kao i djela *Imre'etun 'inde nuktati el-sifr* "Žena na nultoj tački",²²⁵ *Muzekkirati fi signi el-nisa'i* – "Moji memoari iz ženskog zatvora".²²⁶ Spominjemo ovdje i autoricu Halidu Sa'id, *El-Mer'etu el-'arebijjatu: ka'inun bigajrihi em bi zatih?* – "Arapska žena: Biće po drugom ili po sebi?".

Napominjemo da se o ovoj temi "žene i društva", "emancipiranja žena", "društvenoj angažiranosti žena", "pravima žena", itd., pojavila ogromna literatura na arapskom jeziku, kao i na mnogim drugim jezicima. Status žena u bliskoistočnim društvima odavno je i jedna od središnjih tema književnosti. Dobar pregled o tome imamo u djelu koje je napisala Dalya Abudi, *Mothers and Daughters in Arab Women's Literature* ("Majke i kćerke u arapskoj književnosti koju su napisale žene").²²⁷

220 Izišla u Lahoreu, 1898.

221 Usp. Karčić, isto, str. 73.

222 Ova knjiga se pojavila u Bejrutu, 1986.

223 Djelo je izišlo u Kairu, 1965.

224 Bejrut, 1975.

225 Bejrut, 1977.

226 Kairo, 1984.

227 Dalya Abudi, *Mothers and Daughters in Arab Women's Literature* ("Majke i kćerke u arapskoj književnosti koju su napisale žene"), Brill, Leiden/Boston, 2011.

IV.

Usudimo li se dati jedan cjeloviti pogled na glavne odlike reformističke literature o temama žene ili žena u bliskoistočnim društvima, možemo (tek preliminarno) reći da ovu dugotrajnu debatu obilježavaju sljedeće karakteristike:

Prvo, polariziranost između radikalne kritike stvarnoga stanja žena u muslimanskim društvima, s jedne, i apologetike jednog imaginarnog "mjesta žene" u islamu, s druge strane.

Drugo, radikalni kritičari prezrenog položaja žena u muslimanskim društvima traže uvođenje pravnih rješenja iz zapadnih sistema XX stoljeća, s jedne, dok islamske apologete odbijaju i pomisao o poduzimanju praktičnih istraživanja statusa žena u gradskim, prigradskim i ruralnim sredinama, s druge strane.

Treće, radikalni kritičari polaze od jednog esencijaliziranog, praktički "izmišljenog" Zapada, dok islamske apologete obavezno posežu za "esencijaliziranim islamom" koji je "riješio" sve probleme društva, pa time i društveni, porodični, obrazovni status žene.

Četvrto, islamski modernizam ističe da su mogući različiti "pozitivno-pravni izrazi" ideja sadržanih u "glavnim izvorima islamskog učenja".²²⁸ Apologete to negiraju.

Peto, protagonisti islamskoga modernizma tvrde da nije moguće riješiti emancipiranje žena bez emancipiranja muškaraca i cijeloga društva. Qasim Amîn je toga svjestan, on tvrdi:

Pogledaj istočne zemlje, zapazićeš da je žena
u ropstvu muškarca, a muškarac u ropstvu vladara.
Muškarac je ugnjetavatelj u porodici,
a ugnjetavani kad iziđe iz kuće.

Šesto, pitanje žene u tradicionalnim muslimanskim društvima podleglo je općem trendu islamskog modernizma, njegovim dvama tokovima: racionaliziranje islamskog vjerovanja i liberaliziranje šerijatskog prava.

Sedmo, glavninu tona u literaturi islamskog reformizma u ovim "ženskim temama" daju muškarci. Praktički, ono što hendikepira islamski reformizam na

²²⁸ Karčić, isto, str. 137.

ovom planu jeste činjenica da su u tradicionalnim muslimanskim zemljama muškarci "portparoli žena". Ženska uloga još uvijek je vrlo slaba.

V.

A sada dolazimo do djela Amine Wadud, "Kur'an i žena: Ponovljeno čitanje Svetog teksta iz perspektive žene" (*Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*). Ovo djelo se može smatrati *sui generis* na planu proučavanja Kur'ana u drugoj polovini XX stoljeća.

Naime, kako se vidi iz čitanja djela "Kur'an i žena", Amina Wadud se hrabro odvažila na nekoliko bitnih koraka.

Prvo, ona se kritički osvrće na tradicionalne komentare Kur'ana koji, kako ona smatra, nisu sa stranica Kur'ana otkrili integralni pogled ove Knjige na ženu. Stoga se Amina Wadud poziva na Fazlura Rahmana i njegovo djelo "Glavne teme Kur'ana".²²⁹ Fazlur Rahman je osamdesetih godina XX stoljeća izišao sa pozivom da se muslimanski intelektualci i intelektualke trebaju baviti izravnim čitanjem Kur'ana, mimo komentara, napose bez onih klasičnih, koji zamagljuje poruku Kur'ana.

Amina Wadud u ovoj svojoj knjizi upravo se odvažila na te korake, ona se, uz velike intelektualne pripreme, marljivo nadnijela nad stranice Kur'ana i otkrila začuđujuće dobrohotan, pozitivan i iznad svega važan stav Kur'ana koji je pun naklonosti prema ženama, jer ta naklonost proishodi iz naklonosti Kur'ana prema čovječanstvu i šansama koje stoje pred njim. K tome, raskrila je *primordijalnu jednakopravnost žene i muškarca* na stranicama Kur'ana. Veoma je zanimljivo da Amina Wadud kreće od ontološke jednakopravnosti, to jest, žena i muškarac stvoreni su na istoj ravni važenja i značenja, oni nisu dva ontološki razdvojena bića, jer *u božanskom stvoriteljskom činu* jedno ne uvjetuje drugo, i obratno! I žene i muškarci primateljke su i primatelji Božanskih darova, ravnopravnih, izobilnih i spasonosnih.

Drugo, Amina Wadud je jednom "organskom metodologijom" proučila ključne riječi Kur'ana u vezi sa "svjetovima žena" na stranicama te Knjige. Upravo kroz jednu koherentnu metodologiju, Amina Wadud piše o statusu

²²⁹ Usp. Fazlur Rahman, *Glavne teme Kur'ana*, El-Kalem i CNS, Sarajevo, 2012.

žene na stranicama Kur'ana, odnosno, ona pronalazi visoko respektiranje žene unutar jednog kur'anskog *Weltanschauung*.²³⁰ Kao da je Amina Wadud, na kraju XX stoljeća, osjetila potrebu da, kao istaknuta intelektualka, kaže iznova: Kur'an je objavljen svim svjetovima, pa i svjetovima žene. Stoga, i žena treba čitati Kur'an kao da je baš njoj objavljen. Štaviše, Amina Wadud traži stalno čitanje Kur'ana, ona tvrdi da nam se Kur'an raskriva iz svih društvenih perspektiva, i nudi nam svoje uvijek svježije darove.

Treće, Amina Wadud je na stranicama svoje knjige "Kur'an i žena" donijela i izložila gotovo sve važne *društvene kur'anske planove* u vezi sa "svijetom žene", a te planove ova knjiga sadrži u svojim bogatim slojevima. Vjerujem da će svakoj osobi koja se bavi tumačenjima Kur'ana biti itekako zanimljive hermeneutičke i egzegetske interpretacije, ali i tumačenjski rezultati koje Amina Wadud daje o pregrštima važnih riječi Kur'ana kojima se oslovljavaju žene unutar mnogolikih razina.

U toj svojoj dimenziji, ova knjiga Amine Wadud predstavlja jednu "propedeutičku hermeneutiku" savremenog tumačenja Kur'ana iznutar samoga Kur'ana. To je neprolazna vrijednost ove knjige Amine Wadud.

Ova knjiga spada u red hrabrih hermeneutičkih djela, njene stranice pokazuju, na jedan angažiran način, kako je Amina Wadud osjetila potrebu da objelodani svoj stav da su i savremene muslimanke dužne "stvarati tradiciju" i time široki prostor Kur'anu, ali se, istovremeno, trebaju izboriti i za svoju ulogu u savremenim društvima. Ova knjiga Amine Wadud, sa stanovišta kako duhovne tako i praktične hermeneutike, objelodanjuje poklič da se i muslimani i muslimanke trebaju danas odrediti spram stare i "mrtve" tradicije koja "zakriva izvore, zakriva Kur'an". Prema Amini Wadud, ne smije se pristati na to da tumačenja Kur'ana od prije trinaest stoljeća budu tamnica svježim nadahnućima kojima Kur'an dariva muškarce i žene i danas, na svjež način.

Sa svoje strane, ohrabujemo izlazak ove knjige Amine Wadud, ohrabujemo studente i akademsku javnost na to da se stranice ovog djela dobronamjerno čitaju. K tome, vjerujem da će izlazak ove knjige ohrabriti staložene, produhovljene i argumentirane rasprave o temama koje tretira Amina Wadud, ali i druge knjige slične ovoj njezinoj.

²³⁰ *Weltanschauung* – Pogled na svijet.

Recenzija: mr. sci. Nermina Baljević

ČITANJE SVETOG TEKSTA IZ ŽENSKE PERSPEKTIVE

Prije nego što počnem sa osvrtom na samo djelo želim reći da sam se prihvatila ovog pisanja više iz želje da pružim svoj doprinos izlasku ove knjige koji će je učiniti dostupnom široj čitalačkoj publici na ovim prostorima nego iz stvarnog uvjerenja da mogu u potpunosti odgovoriti zahtjevima i zadacima pisanja recenzije na ovakvu vrstu djela. Sebe ne smatram posebnom poznavateljkom a pogotovo ne specijalistom za bilo koju od naslovljenih tema: Kur'an, žena ili ženska perspektiva. Ove teme su samo oblasti moga višedecenijskog interesovanja i donekle bavljenja. Ne mogu zaboraviti svoja osjećanja nakon što sam se prvi put susrela sa ovom knjigom prije 4, 5 godina. Prvo što sam osjetila bila je neka vrsta ispunjenosti i pronađenosti, zadovoljenje mnogobrojnih težnji, izgovorenih i neizgovorenih pitanja. Bio je to osjećaj kao kad pronađete nešto što ste poodavno znali da vam treba ali niste znali baš što je, ni kakvo je, ni gdje biste niti od koga biste to tražili.

Naravno, bila je tu i želja da se osjeti ukus čitanja na bosanskom jeziku, jednog vrlo zahtjevnog stila pisanja, s obzirom da se sjećam da sam se dosta mučila sa knjigom na engleskom jeziku.

U svakom slučaju, znam sigurno da sam nakon prvog susreta sa ovom knjigom poželjela da je muslimani i muslimanke na ovim prostorima, kao i svi oni koji imaju bilo kakva interesovanja za islam mogu čitati.

Knjiga *Kur'an i žena* predstavlja perjanicu među djelima gender senzitivnog čitanja kur'anskog teksta i tzv. *islamskog feminizma* (diskurs utemeljen na ponovnom čitanju islamskih izvora, posebno Kur'ana, i na idžtihadu, nezavisnom intelektualnom naporu koji afirmira rodnu jednako- pravnost). Ova knjiga spada u avangardu *islamske ženske teologije*, koja predstavlja tzv. žensko čitanje i tumačenje Kur'ana na način da je ženska perspektiva legitimna koliko i muška. Autorica Wadud ističe u svom djelu da u onoj mjeri u kojoj su žene i muškarci različiti u islamu posve je razumno uključiti i gender senzitivno čitanje Kur'ana kao jedine mjere kojom će te različitosti i specifičnosti biti pravedno i na ispravan način razmatrane. (Wadud, str.VIII) Mnogobrojna su pitanja u kojima je arapska kultura igrala veliku ulogu u

interpretaciji Kur'ana kao i korištenje hadisa koji su prevladavali sami kur'anski tekst.

Inače, feministička ili ženska hermeneutika suprotstavlja se uobičajenom argumentu u islamskoj egzezezi, da je prvobitna Božija kreacija muškarac, da je žena odgovorna za *Ademov pad i izgon iz Edena* i da žena nije samo stvorena od čovjeka nego i za čovjeka – što je čini *instrumentalnom a ne fundamenta-lnom*.²³¹ U samom početku islamska ženska hermeneutika se razvijala u tri pravca: a) revidiranje tumačenja kur'anskih ajeta kako bi se korigirale lažne priče koje su ušle u islamsku tradiciju putem jevrejske i kršćanske tradicije, b) citiranje ajeta koji sasvim jasno naglašavaju jednakost žene i muškarca, i c) objašnjavanje ajeta koji govore o razlici između muškarca i žene a koji su obično interpretirani na način promicanja muške dominacije.²³²

Amina Wadud kao avangarda gender senzitivne hermeneutike Kur'ana, u svom djelu *Kur'an i žena: Ponovljeno čitanje svetog teksta iz ženske perspektive*, zagovara interpretaciju i egzezezu Kur'ana iz ženske perspektive i iskustva. Metodologija hermeneutike koju zagovara prije svega podrazumijeva kontekst u kojem je tekst Kur'ana objavljen, sadržaj i gramatičku kompoziciju teksta, cjelokupnost i jedinstvo teksta, *Weltanschauung*.

Nakon ove knjige, širom muslimanskog svijeta uočava se širenje i razvoj islamskog feminizma sa novim artikulacijama islamske feminističke teologije. Niz prominentnih žena nositeljice su takvog čitanja i razumijevanja islama i temeljnih islamskih izvora, Kur'ana i sunneta. To je logična posljedica jednog nesrazmjera i kontradikcije muslimanskog svijeta; s jedne strane nezadovoljavajući i neadekvatan položaj i status žena unutar muslimanskih društava kao i klasičnog islamskog svjetonazora, a s druge strane ta se društva istovremeno deklariraju duboko odanim principima islama. Teško je pomiriti isključivo mušku prisutnost i dominaciju u islamskoj teologiji (kur'anskoj egzezezi) i instrumentalizaciju islama kao mehanizma opresije, pasivizacije i marginalizacije žena sa jasnim egalitarnim stavovima Kur'ana, sa Poslanikovom praksom i osloboditeljskom ulogom koju je islam imao za žene prve generacije muslimana.

²³¹ Hassan, Riffat. Religijski konzervatizam: feministička teologija kao sredstvo borbe protiv nepravednog tretmana žene u zajednicama (kulturalnim sredinama) muslimana (I dio), Znaci.com, web stranica za promociju islamskog dijaloga i razumijevanja, oktobar, 2002, prijevod Omer Bajramović.

²³² Badran, Margot. *Islamski feminizam: šta taj pojam predstavlja?* Znaci.com, web stranica za promociju islamskog dijaloga i razumijevanja, oktobar, 2002, prijevod Samir Beglerović.

Da li je problem u principima islama ili u načinu razumijevanja i prakticiranja tih principa? Može li islam, kao vjera pokornosti i predanosti samo jednom Bogu, uspostavljati i promovirati neke nove, dodatne hijerarhije među ljudima i spolovima? Može li islam kao vjera vrhunske pravde (*'adl*) po svojoj naravi biti nepravedan prema ženama?²³³ Ovo su pitanja koja sebi danas postavlja većina mislećih muslimanki.

Amina Wadud, očito potaknuta posve neadekvatnim i nezadovoljavajućim statusom žena u muslimanskim društvima i kulturama te njihovim nejednakim i neravnopravnim položajem u odnosu na muškarce, nastoji istražiti i pronaći razloge za takvu nejednakost. Ona polazi od temeljnog izvora islama, Kur'ana, koji su citirali i navodili kao glavni argument na kojem su temeljili evidentnu nejednakost. Autorica to nije bila spremna prihvatiti tek tako, jer je prije svega apsolutno uvjerena u pravednost (*'adl*) kao suštinsko određenje islama i zato što po njenom razumijevanju veličanstvenu ulogu i zadaću čovjekovu, *Božiji namjesnik na Zemlji*, trebaju ispuniti i muškarac i žena podjednako. Amina Wadud jednostavno nije bila spremna povjerovati u općeprihvaćena mišljenja, u već utvrđene stavove, običaje i prakse stoljetne tradicije bez provjere, pa se sama dala na istraživanje i analizu.

Ili jasnije rečeno, usudila se sama razmišljati, posumnjati i provjeravati nešto u šta bi zapravo svaki zdrav muslimanski um trebao posumnjati te provjeriti činjenice, a to je da se na Kur'anu i njegovim principima temelji društvena i svaka druga rodna nejednakopravnost. Ova knjiga, između ostalog, pokušava odgovoriti i na pitanje je li društvena nejednakost između muškaraca i žena u muslimanskim društvima i klasičnoj islamskoj misli rezultat tradicionalnog načina tumačenja Kur'ana ili je rodna neravnopravnost imanentna islamu? Ona izlazi iz okvira tradicionalne metodologije egzegeze Kur'ana koja je prihvatila i opravdavala mušku dominaciju jer *postavlja pitanja koja nisu nikada postavljana i ne smatra važnijim tumačenja Kur'ana od samog teksta Kur'ana i ne polazi od tendencija i rješenja neislamskih izvora*. Jedina Kur'anom utemeljena distinkcija među muškarcima i ženama, muškarcima i muškarcima kao i ženama i ženama jeste *takva*, koju autorica razumijeva kao utemeljenu *pobožnost, posvećeno ponašanje jedne osobe koje je uslovljeno stalnim sjećanjem na Allaha dž.š.* (Wadud, str. 38.)

²³³ Hassan Riffat, Znaci.com, oktobar, 2002.

U svojoj metodologiji i hermeneutici autorica se zalaže prije svega za *rodno inkluzivnu egzegezu* ili *gender senzitivno čitanje* što bi u principu trebala sadržavati svaka kur'anska egzegeza jer pomaže potpunijem i sveobuhvatnijem razumijevanju kur'anske poruke te otvara mogućnost novog viđenja i razumijevanja kur'anskih poruka. Ona smatra da ovo, rodno inkluzivno čitanje kur'anskog teksta doprinosi uspostavi *simbiotičkog odnosa između Kur'ana i čitaoca* kroz poseban, emotivan odnos koji proizvodi reakciju kod slušalaca i čitalaca onakvu kako je Kur'an opisuje: *vidiš kako im liju suze iz očiju (...)* (5:83). (Wadud, str. VII.)

Izričući kritički stav spram klasičnih i tradicionalnih tumačenja Kur'ana, autorica predlaže tzv. *hermeneutiku tevhida* koja bi naglasila jedinstvenost kur'anskog izraza i sadržaja uzimajući u obzir *dinamiku univerzalnih i partikularnih dijelova Kur'ana*. (Wadud, str. IV.)

Knjiga *Kur'an i žena* organizirana je u četiri poglavlja, uvod i zaključak.

U uvodu autorica daje okvir rada kao i to kako je djelo nastalo te objašnjava metodologiju koju je koristila u tumačenju kur'anskih ajeta. Teza koju ističe i promiče kroz uvod jeste da društvena percepcija žene utječe na tumačenja kur'anskog stava o ženama. Ovdje autorica uglavnom vodi rasprave o arapskom jeziku kao rodno određenom, kao i tekstu i kontekstu koji utječu na interpretacije Kur'ana. Zaključuje da su tradicionalni diskursi kur'anskog teksta već uspostavili temelje za arhetipske modele koji isključuju žene i ženske aspekte.

U prvom poglavlju, *U početku, muškarac i žena su bili jednaki: Stvaranje ljudi u Kur'anu*, autorica razmatra pitanje stvaranja ljudske vrste na temelju kur'anskih ajeta (4:1; 30:21; 7:189; 39:6) posebno obrazlažući pojmove *ajet*, *nefs* i *zevdž*. Ona u kur'anskom kazivanju ne vidi nikakvu kvalitativnu razliku u načinu kako Kur'an opisuje vrijednost muškarca i žene. Njena ključna poenta je da je Bog sve što je stvorio – stvorio u paru (36:36) i sve, osim Boga, Kur'an definira kao jedan dio para, dio dvojnosti. Amina Wadud također tvrdi da su muslimani po pitanju stvaranja čovjeka od svojih susjeda kršćana i Jevreja prisvojili nekoliko opresivnih, hijerarhijskih ideja.

U drugom poglavlju, *Kur'anski pogled na ženu u svijetu*, A. Wadud razmatra neke od kur'anskih ženskih likova, Musaovu a.s. majku, Isaovu a.s. majku, Merjem i kraljicu od Sabe, Belkisu. Autorica navodi da su *detalji o životima tih žena vrlo različiti* ali ističe da su priče o njima kazane kroz percepciju tradicionalnih tumača Kur'ana, bez *ženske vizije* i bez upućivanja na

dijelove priča koji bi ukazivali na prevazilaženje njihove ženskosti. (Wadud, str. 39.)

Za Musaovu majku ističe da spada među one koji su primili *wahj* – objavu ili nadahnuće, praveći razliku između *wahja* i *risale*. *Risala* je poslanstvo, poruka koju je osoba dobila od Allaha dž.š. i koju je odgovorna prenijeti ljudima, dok je *wahj* objava ili nadahnuće koje su primali i muškarci i žene. Merjem, Isaovu majku, Kur'an naziva po imenu jer Isa a.s. nema biološkog oca, ali je naziva još i *Harunovom sestrom*. Autorica navodi da Kur'an još neke žene navodi po imenima muškaraca sa kojima su u relacijama, kao što su *Musaova majka*, *Imranova žena*, *Musaova sestra*, ali da je to uslovljeno kulturalnom praksom. Žene su iz počasti nazivane tako, što je još uvijek praksa ne samo kod Arapa, kako navodi autorica, nego i u drugim sredinama. Uostalom i kod nas, u Bosni i Hercegovini, to je bila vrlo prisutna praksa koja se zadržala i do danas. Recimo, mali broj ljudi zna kako se zaista zvala Hasanaginica. Njeno vlastito ime u baladi je prešućeno ali povijest bilježi da se radilo o Fatimi Arapović rođenoj Pintorović. Kazivanje o Belkisi A. Wadud čita kao primjer političke i vjerske prakse koja je postignuta mudrošću, sposobnošću i neovisnošću. Belkisa je kur'anski primjer koji je stoljećima ignoriran i sa kojim je tradicionalno islamsko gledište, da žene ne mogu vladati, u potpunosti suprotnosti.

U poglavlju *Pravičnost u nagrađivanju i kažnjavanju: onaj svijet u Kur'anu*, autorica ističe i pojašnjava sveukupni kur'anski koncept pravde i jednakosti za sve ljude, muškarce i žene. Pojašnjenje družbenica/ka na onom svijetu koje Kur'an spominje a koje neki muslimani muškarci čitaju kao privilegiju za sebe, da će se nalaziti u društvu ljepotica, djevice, crnih očiju i bijele puti, A. Wadud predstavlja na tri nivoa, u skladu sa mogućnostima razumijevanja i stupnja dosezanja kur'anske poruke. Za jedne su to hurije, najniži stepen razumijevanja i dosezanja poruke, za druge su zevdž, partneri/ce, prijatelji/ce ili dunjalučki supružnici, što predstavlja drugi, srednji nivo razumijevanja i, konačno, treći nivo koji nadilazi oba prethodna. To je družbeništvo koje je značajnije i vrednije nego prethodna dva – to je uživanje u Božijoj blizini.

U četvrtom poglavlju, *Prava i uloge žene: Neke kontroverze*, autorica se usredotočuje na tradicionalne tumače kur'anskih ajeta po pojedinim pitanjima, koji su nastojali potvrditi mušku dominaciju nad ženama u svim segmentima života i društva. Ona tu osporava koncept prirođenih vrijednosti koje se pripisuju muškarcima i ženama i zaključuje da se na temelju Kur'ana ne

moгу izvoditi funkcionalne razlike. (Wadud, str. 66.) Uprkos tome što je žena biološki predodređena za funkciju rađanja i dojenja, Kur'an majčinstvo ne smatra isključivom odnosno isključivo ženskom ulogom. Niti je to jedina uloga koju žena ima na ovome svijetu niti je to samo njena obaveza. Sa svojim temeljnim principom kojim je pristupila ovom radu, da Kur'an mora ostati živa Riječ Božija koja se razumijeva, koju treba čitati u vremenu i prostoru a tumačiti u kontekstu i cjelokupnom duhu islama i Kur'ana, A. Wadud predlaže ponovno propitivanje kontroverznih pitanja, kao što su poligamija, žensko svjedočenje, muški autoritet, razvod i nasljeđivanje u svjetlu suvremenih okolnosti.

Rodno inkluzivni pristup izvorima islama koji zagovara Amina Wadud u ovoj knjizi, kao i u svom cjelokupnom angažmanu i djelovanju, izazvao je određene reakcije, o čemu govori u predgovoru i na što se želim posebno osvrnuti. S obzirom da su reakcije bile neočekivano jače i oštrije nego li je mogla i pretpostaviti, A. Wadud ima potrebu podijeliti sa čitaocima i to iskustvo. To čini vrlo otvoreno, dostojanstveno i razložno a na momente hrabro ali i emotivno i dirljivo. Obrazlažući ishodište i razloge za svoje pisanje i djelovanje ne opravdava se, nego odlučno pobija svaku insinuciju *manipulacije islamskim studijima* koje joj se pripisuju. Svoju knjigu smatra *samo još jednim glasom u globalnom pluralističkom diskursu na pragu novog milenija*. (Wadud, str. IX.) Napadi su očito bili izuzetno oštri, niski i agresivni sa grubim etiketiranjem jer autorica ima potrebu više puta istaći da je vjernica koja u cijelosti prihvata i Kur'an i sunnet Muhammeda a.s., (str.X, XI) da njena motivacija da se bavi rodnom ravnopravnošću proizlazi iz islamskog uvjerenja kome iskreno pripada. Ona je jednom, voljno, svjesno i samostalno napravila izbor u svom životu prihvativši islam i nema namjeru praviti kompromise sa svojim vjerovanjem. *Vratarima muslimanskog statusa quo*, kako naziva one koji je grubo napadaju, poručuje da se ne može sjediti po strani i posmatrati nepravda i dalje se smatrajući muslimanom i muslimankom ili namjesnikom Allahovim na zemlji te da propitivanje rodne neravnopravnosti koje je motivirano vjerom nije kritika jednaka onoj koju nude klasični ili novi orijentalisti. Zapravo, kod svih muslimanki koje djeluju u društvu, posebno u borbi protiv društvenih nepravdi, razlog i motiv njihovog djelovanja je duboka odanost principima islama. One to rade samo zbog toga jer smatraju da je njihova islamska obaveza djelovati u činjenju dobra a sprečavanju i borbi protiv onoga što nije dobro. Stoga M. Badran ističe da je islamski feminizam

znatno radikalniji od sekularnog feminizma jer na temelju *idžtihada*, u ime islama i kur'anskih principa, insistira na potpunoj jednakosti žena i muškaraca u svim sferama života i djelovanja.²³⁴

Tri paragrafa u Predgovoru gdje autorica iznosi lični stav daju nam priliku da kao čitaoci osjetimo bol i tugu koju je iskusila u sučeljavanju sa zagovornicima *širka patrijarhata*. Ono što Amina Wadud iznosi kao svoje lično iskustvo koje je kao žena, na ženski način, bila spremna podijeliti sa svojim čitaocima za mene predstavlja najmučniji primjer optužbe muslimanskih praksi i ponašanja sa kojim sam se do sada susrela, teško optužujući primjer kojeg bi se svaki iskren musliman trebao postidjeti i zažaliti zbog njega.

Osjećam da, iako sam prigrllila tradiciju u kojoj je dragi Poslanik tražio i od muškaraca i žena da tragaju za znanjem do kraja života, od mene kao žene, Afroamerikanke i američke konvertitkinje nije se očekivalo da tražim više od onoga što su mi drugi ponudili. Ne mogu reći da me se optužuje za heretička shvatanja u mjeri u kojoj bih se trebala bojati za svoj život, ali uviđam da se neslaganje sa statusom quo tretira kao da se ne slažete sa islamom.

Nekada sam mislila da su islam i muslimani jedno te isto, s ciljem svih muslimana/ki da budu u (islamu:) stanju angažirane predanosti Allahu dž.š.: Jednom Jedinom, Stvoritelju svih stvari. Nakon objave prvog izdanja istraživanja "Kur'an i žena" uvidjela sam da se mogu javiti situacije u kojima možete biti natjerani da birate između ovo dvoje. Ako bih izabrala muslimane, to bi značilo i mjesto za mene i moju djecu u rastućoj svjetskoj muslimanskoj zajednici. Značilo bi miroljubive selame i tople zagrljaje. Značilo bi pristup potrebnoj podršci. Ali ne bi uvijek značilo predanost Allahu dž.š. i to je realnost koju sam morala da prihvatim sa mnogo žala. (Wadud, str. XI.)

Muslimani bi se zaista trebali zamisliti nad teškom nepravdom i zulumom koji prije svega čine jedni drugima. Čime se to može opravdati atak na višestruko vulnerabilnog pojedinca kako to autorica (diskretno, ali s pravom optužujuće) ističe: žena, Afroamerikanka i konvertitkinja? Premda se autorica nije koristila u svojoj knjizi hadisom Božijeg Poslanika, zbog čega joj mnogi posebno zamjeraju i smatraju to velikim nedostatkom njenog djela,²³⁵

²³⁴ Badran, Margot. *Feminism in islam: Secular and Religious Convergences*, Introduction, Oxford, *Oneworld*, 2009.; Badran, Margot, "Feminism and the Qur'an", ed. Jane McAuliffe, *Encyclopedia of the Qur'an*, vol. 2. Leiden: Brill, 2002.

²³⁵ Autorica je na stranici xvii originalnog djela dala razložne razloge zašto nije uključila sunnet u djelo gdje navodi da iako prihvata *ulogu poslanika Muhammeda a.s. u odnosu na objavu*

vratarima muslimanskog statusa quo možemo poslati sljedeće Poslanikove riječi: *Ko na mene namjerno slaže, neka pripremi sebi mjesto u vatri.* (Buharija)

Izražavam posebno poštovanje i priznanje prevoditeljicama Zilki Spahić-Šiljak i Đermani Šeti koje su uložile puno truda i znanja da se ova knjiga može čitati u Bosni i Hercegovini i šire.

onako kako se to u islamu razumijeva (...) daje veći značaj Kur'anu jer je očuvanje kur'anske nepogrešivosti neupitno, dok unutar hadiske literature postoje stanovite historijske kontradiktornosti. (prev. Spahić-Šiljak i Šeta, str. X) Također dodaje da joj je nezamislivo *da bi kur'ansku jednakost žena i muškaraca mogao dokinuti sam Poslanik. Ako bi i postojala takva kontradiktornost, trebalo bi se prikloniti kur'anskom stavu.* (Ibid)

Prvi pokušaj jedne muslimanke da iz svoje vjere pristupi rodno inkluzivnom čitanju Kur'ana

Naslijede od četrnaest stoljeća islamske misli obilježeno je tumačenjima Kur'ana kojima su se uglavnom bavili muškarci. Ovim djelom "Kur'an i žena" Amina Wadud nudi prvo žensko tumačenje, tumačenje koje potvrđuje i reafirmira ženski glas u Kur'anu. Progressivni muslimani i muslimanke odavno govore o tome da nije religija uslovljala potlačenost žena, već patrijarha na tumačenja i načini tumačenja i primjene kur'anskog teksta. Mnogi stoga smatraju da je put ka promjeni upravo u ponovnom iščitavanju i interpretiranju vjerskih tekstova.

Djelo "Kur'an i žena" poziva na rodno inkluzivno čitanje u okviru jedne od temeljnih disciplina islamske misli, u tumačenju tj. tefsiru Kur'ana. Autorica nam raskriva konkretne tekstualne odjeljke i ključne riječi koje su se koristile kako bi se ženama ograničilo njihovo javno i privatno djelovanje, čak i kako bi se opravdalo nasilje nad muslimankama, te nam otkriva kako njihovo stvarno značenje i kontekst ne podržavaju takva razumijevanja. Ona svojom analizom dokazuje da kur'anski tekst nije rodno pristrasan, da ne favorizira niti stereotipizira.

Uprkos obilju kur'anskih odjeljaka koji govore u prilog ženama i njihovom značaju, rodna reforma u muslimanskim društvima i dalje nailazi na tvrdokorni otpor. Amina Wadud u svom čitanju Kur'ana potvrđuje žensku jednakopravnost sa muškarcima i ukazuje nam na legitimni osnov iz kojeg je moguće dovesti u pitanje pravno nejednak tretman koji su žene imale i još uvijek imaju u muslimanskim društvima. Autorica vrlo jasno naglašava da nam kur'anski tekst ne propisuje jednu svezremenu ili bezvremenu i nepromjenjivu društvenu strukturu odnosa između muškaraca i žena, već uključuje šire mogućnosti za upućivanje ljudskog društva ka ispunjenijoj i produktivnijoj uzajamnoj saradnji između muškaraca i žena koju još nisu dosegli ni muslimani ni nemuslimani.

AMINA WADUD je umirovljena profesorica islamskih studija Odsjeka za filozofiju i religijske studije na Univerzitetu Virginia Commonwealth.